

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Історичний факультет
Кафедра історії України

До захисту допущено

кафедрою _____ протокол № _____ від _____

завідувач кафедри _____

(підпис)

(ім'я, прізвище)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

здобувача першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

"Політологічна освіта в Україні 1991- 2022: історія становлення та розвитку"

Спеціальність (спеціалізація) В9 «Історія та археологія»

Освітня програма «історія та археологія»

Здобувач _____ Софія Засєєва
(підпис)

Науковий керівник _____ Денис Журавльов
(підпис)

АНОТАЦІЯ

Засєєва С. О. Політологічна освіта в Україні 1991–2022: історія становлення та розвитку (бакалаврська робота). Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2026. 95 с. (рукопис).

Кваліфікаційна робота бакалавра присвячена комплексному історичному дослідженню процесу становлення та розвитку політологічної освіти в Україні у 1991–2022 роках. Проаналізовано передумови інституціоналізації політології як окремої освітньої та наукової дисципліни після проголошення незалежності України. Досліджено особливості формування перших кафедр політології, розвитку наукових шкіл, створення освітніх програм та становлення системи підготовки фахівців у галузі політичної науки. Визначено основні проблеми раннього етапу розвитку політологічної освіти, пов'язані з пострадянською трансформацією системи вищої освіти, кадровою спадковістю та відсутністю єдиних методологічних підходів. Проаналізовано вплив Болонського процесу, євроінтеграційних реформ та стандартизації вищої освіти на модернізацію підготовки політологів в Україні. Окрему увагу приділено трансформації змісту освітніх програм, посиленню прикладної та аналітичної складової політологічної освіти, розвитку політичних комунікацій, політичного аналізу, громадянської освіти та міждисциплінарних підходів у підготовці фахівців. Здійснено порівняльний аналіз освітніх програм Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівського національного університету імені Івана Франка та Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Узагальнено основні тенденції, проблеми та перспективи розвитку політологічної освіти в Україні в умовах сучасних суспільно-політичних трансформацій.

Ключові слова: політологічна освіта, політологія, політична наука, вища освіта, Болонський процес, освітні програми, політичний аналіз, громадянська освіта, євроінтеграція, політичні комунікації.

ANNOTATION

Zasieieva S. O. Political Science Education in Ukraine in 1991–2022: History of Formation and Development (Bachelor's Work). Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University, 2026. 95 p. (manuscript).

The qualifying bachelor's work is devoted to a comprehensive historical study of the formation and development of political science education in Ukraine in 1991–2022. The prerequisites for the institutionalization of political science as an independent educational and scientific discipline after the proclamation of Ukraine's independence are analyzed. The peculiarities of the formation of the first political science departments, the development of scientific schools, the creation of educational programs and the establishment of a system for training specialists in political science are studied. The main problems of the early stage of political science education development related to the post-Soviet transformation of higher education, кадров succession and the lack of unified methodological approaches are identified. The influence of the Bologna Process, European integration reforms and the standardization of higher education on the modernization of political science training in Ukraine is analyzed. Particular attention is paid to the transformation of educational programs, the strengthening of the applied and analytical components of political science education, the development of political communications, political analysis, civic education and interdisciplinary approaches in specialist training. A comparative analysis of educational programs of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ivan Franko National University of Lviv and V. N. Karazin Kharkiv National University is carried out.

Keywords: political science education, political science, higher education, Bologna Process, educational programs, political analysis, civic education, European integration, political communications.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ (1991–2004 РОКИ).....	11
Підрозділ 1.1. Формування політології як освітньої та наукової дисципліни в Україні після 1991 року.....	11
Підрозділ 1.2. Особливості організації та змісту політологічної освіти у 1990-х – на початку 2000-х років.....	23
РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК І ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ОСВІТНІХ РЕФОРМ (2005–2022 РОКИ).....	45
Підрозділ 2.1. Вплив євроінтеграційних процесів та реформ вищої освіти на політологічну освіту (2005–2015 роки).....	45
Підрозділ 2.2. Політологічна освіта в Україні у 2016–2022 роках: стандартизація та сучасні виклики.....	58
ВИСНОВОК.....	80
ЛІТЕРАТУРА.....	87

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю історичного осмислення процесу становлення та розвитку політологічної освіти в Україні після здобуття незалежності. Формування політології як окремої освітньої та наукової дисципліни відбувалося в умовах масштабних суспільно-політичних трансформацій, пов'язаних із розпадом радянської системи, становленням української державності, реформуванням системи вищої освіти та поступовою інтеграцією України до європейського освітнього й наукового простору. Упродовж 1991–2022 років політологічна освіта пройшла складний шлях від початкового етапу інституціоналізації й формування перших кафедр та освітніх програм до створення стандартизованої системи підготовки фахівців у галузі політичних наук. Дослідження історії розвитку політологічної освіти дає можливість простежити трансформацію наукових підходів, зміну змісту навчальних дисциплін, еволюцію моделей підготовки політологів та вплив державної освітньої політики на функціонування системи вищої освіти незалежної України. Особливого значення ця проблематика набуває в контексті сучасних суспільно-політичних викликів, пов'язаних із процесами європейської інтеграції, цифровізації політичної сфери, інформаційними загрозами, гібридними формами протистояння та переосмисленням ролі гуманітарної освіти в умовах російсько-української війни. Сучасна політологічна освіта дедалі більше орієнтується на формування аналітичних, комунікаційних та дослідницьких компетентностей, необхідних для роботи в умовах швидких суспільно-політичних змін. Аналіз процесу її становлення дозволяє виявити як основні тенденції модернізації освітнього середовища, так і проблеми, що супроводжували розвиток політичної науки в Україні упродовж періоду незалежності. У науковій літературі наявні праці, присвячені окремим аспектам розвитку політологічної освіти, інституціоналізації політичної науки та реформуванню системи вищої освіти, проте більшість досліджень зосереджується на окремих етапах або окремих

зкладах вищої освіти та переважно охоплює період до середини 2010-х років. Це зумовлює потребу у комплексному історичному дослідженні, яке б узагальнювало процес становлення та розвитку політологічної освіти в Україні у широких хронологічних межах, поєднувало аналіз нормативно-правових актів, освітніх програм, інституційних змін і сучасних тенденцій розвитку політичної науки та вищої освіти.

Об'єктом дослідження є система політологічної освіти в Україні у 1991–2022 роках як складова національної системи вищої освіти та політичної науки незалежної України.

Предметом дослідження є процес становлення та розвитку політологічної освіти в Україні у 1991–2022 роках, зокрема трансформація освітніх програм, навчальних дисциплін, науково-методичних підходів, нормативно-правових засад та інституційних моделей підготовки фахівців у галузі політичних наук.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1991–2022 роки. Нижня межа пов'язана з проголошенням незалежності України та початком формування національної системи політологічної освіти в умовах трансформації пострадянської системи вищої освіти. Саме після 1991 року розпочався процес інституціоналізації політології як окремої освітньої та наукової дисципліни, створення профільних кафедр, запровадження спеціальності «Політологія» та формування перших освітніх програм підготовки політологів. Верхня межа дослідження визначена 2022 роком, що пов'язано з новим етапом розвитку системи вищої освіти України в умовах повномасштабної російсько-української війни, яка суттєво вплинула на функціонування освітньої сфери, зміст гуманітарної освіти та напрями розвитку політичної науки.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію України в межах її міжнародно визнаних кордонів. Основна увага зосереджена на розвитку

політологічної освіти у провідних закладах вищої освіти України, зокрема Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Львівському національному університеті імені Івана Франка та Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна. Вибір зазначених університетів зумовлений їхньою роллю у формуванні основних науково-освітніх центрів політології в Україні, впливом на розвиток освітніх програм, підготовку фахівців та становлення регіональних наукових шкіл у галузі політичної науки.

Наукове осмислення проблеми становлення та розвитку політологічної освіти в Україні пов'язане з кількома групами досліджень. Першу групу становлять праці, присвячені інституціоналізації політичної науки після проголошення незалежності України. У них розглядаються передумови формування політології як окремої наукової та навчальної дисципліни, створення кафедр, спеціалізованих рад, фахових видань і професійного середовища. Важливе місце у цьому напрямі займають дослідження Марії Кармазіної, Оксани Федорчук, Юрія Шайгородського, Олега Рафальського, Анатолія Круглашова, у яких проаналізовано процес переходу від радянської системи суспільствознавчих дисциплін до самостійної української політичної науки. Друга група праць стосується розвитку університетських осередків політологічної освіти. У цьому контексті важливими є роботи Олександра Фісуна, Анатолія Романюка, Петра Шляхтуна та інших дослідників, які висвітлюють діяльність провідних університетів, формування кафедральної структури, освітніх програм, наукових шкіл і регіональних традицій підготовки політологів. Третю групу становлять праці, присвячені реформуванню вищої освіти України в умовах європейської інтеграції та Болонського процесу. У них аналізуються зміни у структурі освітніх програм, запровадження кредитно-трансферної системи, компетентнісного підходу, академічної мобільності, системи забезпечення якості освіти та Національної рамки кваліфікацій. Окрему групу становлять дослідження, присвячені

громадянській освіті, політичній соціалізації молоді, політичній культурі, медіаграмотності та ролі гуманітарної освіти в умовах інформаційних викликів і російсько-української війни. Вони дозволяють розглянути політологічну освіту не тільки як професійну підготовку фахівців, а як складову формування демократичної політичної культури суспільства. Аналіз історіографії засвідчує, що наявні дослідження висвітлюють окремі аспекти розвитку політологічної освіти, однак найчастіше зосереджуються на інституціональному становленні політичної науки, окремих університетах або періоді до середини 2010-х років. Етап 2016–2022 років, пов’язаний зі стандартизацією спеціальності 052 «Політологія», оновленням освітніх програм, цифровізацією, посиленням безпекових і комунікаційних компонентів підготовки, потребує більш системного історичного узагальнення.

Джерельну базу дослідження становить комплекс нормативно-правових, освітніх, інституційних, навчально-методичних та аналітичних матеріалів. Першу групу джерел складають нормативно-правові акти у сфері освіти, зокрема закони України «Про освіту» і «Про вищу освіту», Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, Національна рамка кваліфікацій, рішення та накази Міністерства освіти і науки України, пов’язані з упровадженням принципів Болонського процесу та затвердженням стандартів вищої освіти. Особливе значення має Стандарт вищої освіти України за спеціальністю 052 «Політологія» для першого бакалаврського рівня, затверджений наказом Міністерства освіти і науки України від 10 липня 2020 року № 911, оскільки він визначає предметну область, компетентності, результати навчання, вимоги до атестації та системи забезпечення якості підготовки бакалаврів-політологів. Другу групу джерел становлять освітньо-професійні програми зі спеціальності 052 «Політологія» Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівського національного університету імені Івана Франка та Харківського національного

університету імені В. Н. Каразіна. Їх аналіз дозволяє простежити практичну реалізацію державних стандартів на рівні конкретних університетів, визначити особливості змісту підготовки, співвідношення теоретичних і прикладних дисциплін, роль практики, вибіркового компонентів, політичних комунікацій, політичного аналізу, публічної політики та цифрових компетентностей. Третю групу джерел складають аналітичні матеріали, присвячені розвитку Болонського процесу в Україні, зокрема огляд «Болонський процес в Україні 2005–2020: досягнення, виклики та перспективи», підготовлений Національним Еразмус+ офісом в Україні та Інститутом вищої освіти Національної академії педагогічних наук України.

Метою дослідження є комплексний історичний аналіз процесу становлення та розвитку політологічної освіти в Україні у 1991–2022 роках, дослідження трансформації освітніх програм, інституційних моделей підготовки фахівців та впливу реформ системи вищої освіти на розвиток політичної науки в незалежній Україні.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань:

- дослідити процес формування політології як освітньої та наукової дисципліни в Україні у 1991–2004 роках;
- проаналізувати особливості організації та змісту політологічної освіти в Україні у 1990-х – на початку 2000-х років;
- охарактеризувати вплив євроінтеграційних процесів та реформ вищої освіти на розвиток політологічної освіти у 2005–2015 роках;
- визначити особливості стандартизації, модернізації та сучасних тенденцій розвитку політологічної освіти в Україні у 2016–2022 роках.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному історичному аналізі процесу становлення та розвитку політологічної освіти в Україні у 1991–2022 роках як складової трансформації національної системи вищої освіти та політичної науки незалежної України. У роботі систематизовано

основні етапи розвитку політологічної освіти від початкового періоду інституціоналізації політичної науки після здобуття незалежності до етапу стандартизації та модернізації освітніх програм у контексті європейської інтеграції та сучасних суспільно-політичних викликів. На основі аналізу нормативно-правових актів, освітніх стандартів, навчально-методичних матеріалів та освітньо-професійних програм провідних закладів вищої освіти України простежено еволюцію змісту підготовки політологів, зміну моделей організації навчального процесу та посилення прикладного й аналітичного компонентів політологічної освіти. У дослідженні здійснено порівняльний аналіз освітніх програм Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівського національного університету імені Івана Франка та Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, що дозволило виявити особливості регіональних моделей підготовки політологів та основні тенденції розвитку сучасної політологічної освіти в Україні.

РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ (1991–2004 РОКИ)

1.1. Формування політології як освітньої та наукової дисципліни в Україні після 1991 року.

Організаційне та змістовне оформлення української політичної науки як окремого напрямку відбулося приблизно на межі двадцятого й двадцять першого століть. Цей шлях розгортався одночасно із масштабними суспільними зламами, загальною нестабільністю, глибокими трансформаціями у суспільстві, економіці й державному апараті. Формування інститутів влади та громадянського суспільства йшло суперечливо, супроводжуючись оновленням керівних кіл, переглядом суспільних цінностей та державних орієнтирів. Описані зміни вписувалися у логіку транзитного стану суспільства, коли колишня комуністична ідеологія повністю втратила дієвість, а нові світоглядні орієнтири зароджувалися у жорстких політичних протистояннях та умовах фінансового занепаду. Вітчизняні дослідники активно впроваджували у практику теоретичні інструменти західних колег, намагаючись водночас глибоко аналізувати власну багатовікову історію розбудови держави та специфічні риси внутрішніх процесів. Особливе значення у створенні бази для нової дисципліни мали університети та дослідницькі спілки, адже завдяки їхній діяльності політологія отримала офіційне визнання як самостійна наука та навчальний предмет. Справжня зрілість цієї дисципліни можлива лише тоді, коли суспільство й державні діячі почнуть чітко розрізняти сутнісні відмінності між порожнім політиканством, прихованим маніпулюванням та професійним державним управлінням [1].

Попри пройдений етап офіційного визнання та наявність постійних професійних контактів між фахівцями, дослідники констатують відсутність чіткої внутрішньої ідентичності у цієї дисципліни. Серед науковців досі виникають суперечки стосовно того, чи можна вважати вивчення політики повноцінною наукою, за якими критеріями визначати об'єктивність таких розвідок, яким має бути точне коло дослідницьких питань та внутрішній устрій цієї сфери знань. Гостро стоїть питання доцільності застосування

конкретних методологічних інструментів під час розбору суспільних процесів. Наукова спільнота продовжує сперечатися про кордони, які відділяють політологію від інших дисциплін: соціології політики, політичної філософії, політичної історії, державного управління. Відсутність чітких меж створює плутанину при складанні навчальних планів для студентів університетів. Брак єдиного бачення методології призводить до змішування абсолютно протилежних концепцій у дисертаціях чи посібниках. Подолання цих теоретичних суперечностей дозволить значно покращити рівень навчання молодих фахівців та підвищити повагу до експертного середовища. Тривале панування старих заідеологізованих схем мислення, які заважали правильно сприймати глобальні наукові здобутки, суттєво уповільнювало процес формування самобутнього обличчя цієї дисципліни [2].

З моменту захисту першої вітчизняної дисертації у цій галузі минуло вже півтора десятиліття. За вказані роки представники академічної спільноти рідко збиралися для обговорення власних успіхів чи помилок, а постійний зв'язок між більшістю дослідників практично відсутній. З огляду на це виникає потреба проаналізувати ситуацію у сфері підготовки наукових кадрів та захисту кваліфікаційних робіт. Показником розвитку дисципліни виступає статистика, яка демонструє постійне збільшення кількості осіб із вченими ступенями кандидатів та докторів наук. Точну кількість фахівців, які здобули ступені з 1993 року до кінця 2007 року, назвати важко через брак офіційних звітів. Стрімкий приріст здобувачів відбувався швидше, ніж формувалися суворі вимоги до якості їхніх текстів, що призводило до повторення схожих тем, слабого теоретичного рівня та підлаштування під тогочасні політичні замовлення. Контроль намагалася здійснювати Вища атестаційна комісія України через затвердження переліку спеціальностей та правил публікації результатів. Просте збільшення кількості дипломів далеко не завжди переростало у серйозні наукові відкриття чи дієві практичні поради для державних управлінців [3]. Вітчизняне академічне середовище прагне стати

частиною загальноєвропейського освітнього та наукового простору. Тривалий час існування політології дає можливість зробити висновки про рівень її становлення, оцінити пройдені етапи та виявити слабкі місця у підготовці кадрів. Держава потребує формування нової професійної етики та здатності науковців об'єднуватися задля спільних цілей. Входження до європейських дослідницьких мереж вимагає повного оновлення методів аналізу, відмови від старих радянських підходів та освоєння сучасних концепцій, прийнятих на Заході. Необхідно розширювати участь у спільних міжнародних проектах, друкувати праці у авторитетних світових виданнях, стимулювати мобільність викладачів і студентів. Реалізації цих планів заважають фінансові проблеми, слабе знання іноземних мов та консерватизм багатьох університетських структур. Створення сильної професійної спільноти, спроможної створювати якісні знання, виступає головним завданням для вищої школи, адже без цього неможливо подолати провінційність та вторинність вітчизняних досліджень, які часто копіюють застарілі зразки [4].

Аналіз пройденого шляху та виокремлення його періодів доводять: розвиток політичної науки безпосередньо пов'язаний із процесом становлення української держави з усіма його труднощами та нелінійними змінами. Вивчення цього процесу допомагає зрозуміти майбутні шляхи розвитку дисципліни. На першому етапі, після 1991 року, зусилля спрямовувалися на вирішення організаційних питань: відкривалися перші профільні кафедри у великих університетах, з'являлися аспірантури, засновувалися фахові журнали. Другий період відзначився масовим поширенням політологічної освіти та розширенням мережі спеціалізованих рад, що забезпечило швидке накопичення кількісних показників. Зараз галузь потребує переходу від простого описування подій чи історичних екскурсів до глибоких порівняльних досліджень реальних інститутів влади. Окремого аналізу потребує прикладна сфера, здатна досліджувати громадську думку, поведінку виборців, будувати моделі розвитку подій та прогнози [5]. Ситуація із захистом дисертацій

виявляє серйозні недоліки: велика кількість робіт є суто описовими, повторюють відомі тези та не мають чітких методологічних позицій, що знецінює їхнє практичне значення. Політологія повинна бути не просто набором абстрактних теорій, а реальним інструментом для розбору суспільних відносин. Подолати кризу можна шляхом об'єднання університетського навчання із дослідженнями інститутів Національної академії наук України. Проблемою залишається і якість посібників, адже перші книги готувалися поспіхом, базувалися на перекладах або переробці колишніх підручників із наукового комунізму. Створення сучасних книг, які б адекватно пояснювали світову думку та специфіку українського транзиту, є постійним завданням для викладачів. Лише через відмову від внутрішньої ізоляції та орієнтацію на світові стандарти чесності й управління наукою українські фахівці зможуть приносити реальну користь суспільству [3].

Серйозною перешкодою для формування якісного наукового простору став консерватизм старих викладачів, які після розпаду СРСР перейшли працювати на нові кафедри політології з кафедр марксизму-ленінізму чи історії КПРС. Це призвело до збереження застарілих догм, схильності до відірваних від життя теорій без перевірки фактами, а брак знання мов закривав доступ до актуальних іноземних джерел. Оновлення кадрів відбувалося повільно, переважно завдяки молодим вченим, які стажувалися за кордоном та опановували нові підходи: біхевіоризм, структурний функціоналізм, теорію раціонального вибору, новий інституціоналізм. Поколіннєвий розрив тривалий час провокував напругу у професійному середовищі, що негативно позначалося на дискусіях та оцінюванні праць колег [1].

Наповнення навчальних курсів у перше десятиліття незалежності було хаотичним. Кожен університет самостійно визначав межі дисципліни, тому під назвою однієї науки студентам могли читати історію ідей, соціологію або конституційне право. Відсутність загальних державних стандартів заважала студентам переходити з одного закладу до іншого й ускладнювала визнання

українських дипломів у світі. Ситуація почала вирівнюватися із впровадженням Болонського процесу, коли почалася уніфікація програм, визначення обов'язкових курсів та критеріїв оцінювання. Це наблизило вищу освіту до європейських аналогів, хоча копіювання форм без зміни суті часто викликало опір з боку викладацького корпусу [4]. Створення спеціалізованих вчених рад підштовхнуло появу регіональних дослідницьких центрів. Великі осередки виникли у Києві, Львові, Харкові, Одесі, Чернівцях, Дніпрі. Кожен регіон отримав свій профіль: у Києві вивчали трансформації систем, держуправління та етнічні питання; у Львові традиційно цікавилися проблемами формування нації, регіональною політикою та інтеграцією до Європи; у Харкові розвивали політичну соціологію та вивчення виборів. Стрімке збільшення кількості рад на місцях породило проблему контролю за якістю текстів, адже подекуди захисти перетворювалися на формальний процес заради дипломів, а не заради реальних відкриттів [5].

Аналітична діяльність також зазнала трансформацій. Спочатку держава залучала вчених переважно як волонтерів. Створення Національного інституту стратегічних досліджень та Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України дозволило організувати цю роботу на офіційному рівні. Паралельно виникли недержавні аналітичні центри, які працювали за рахунок міжнародної фінансової підтримки. Вони пропонували нові ідеї, оцінювали дії влади, залучали суспільство до обговорення рішень. Зв'язок між академічною наукою, незалежними експертами та політиками залишається слабким, оскільки лідери партій частіше керуються миттєвими вигодами, ігноруючи наукові прогнози [2].

Нові виклики останніх десятиліть вимагають від дослідників вирішення складних завдань. Проблеми безпеки, інформаційного тиску, гібридних протистоянь, стабільності інститутів демократії під час криз, мобілізації громадян та формування нової ідентичності змушують виходити за межі старих кабінетних теорій. Потреба у швидкому аналізі нових явищ стимулює

спільні дослідження на межі політології, психології, кібернетики та військової справи. Це змушує змінювати класичні підходи та робити академічні структури гнучкішими. Освіта теж реагує на ці зміни через запуск нових напрямів навчання з управління кризами, стратегічних комунікацій та аналізу державної політики [4]. Підбиваючи підсумки формування дисципліни після 1991 року, можна стверджувати, що організаційний етап завершився. Створено інституційну базу, підготовлено багато фахівців, видано значну кількість літератури. Проте якісний етап, який передбачає повне очищення від радянських стереотипів мислення, подолання корупції в атестації кадрів, інтеграцію у світову науку та перетворення політології на реальну силу, здатну впливати на державні рішення, все ще триває. Майбутнє галузі залежить від готовності спільноти до оновлення та відкритої співпраці зі світом [5].

Важливою частиною становлення університетської науки стало створення методичних матеріалів. На початках викладачі розробляли програми самостійно, використовуючи журнальні статті чи перші переклади західних авторів. Рівень викладання залежав від кругозору конкретної людини. Видання підручників великими університетами допомогло вирівняти ситуацію та визначити обов'язковий мінімум знань. З'явилася інша проблема: надмірна теоретизованість та відірваність змісту книг від реального життя країни, через що випускникам доводилося переучуватися під час практичної роботи [3]. Особливу роль у становленні галузі відіграла періодика. Поява спеціалізованих журналів, серед яких були «Політичний менеджмент», «Політична думка», «Нова політика», створила простір для комунікації та оприлюднення результатів дисертацій. Ці видання стали майданчиками для дискусій про особливості українського транзиту, формування партій та виборчих правил. Обов'язкова вимога мати статті у таких журналах для захисту дисертацій призвела до комерціалізації процесу, коли формальне оформлення та оплата стали важливішими за наукову новизну, що негативно вплинуло на рівень дискусій [1]. Співпраця з міжнародними організаціями,

серед яких Міжнародна асоціація політичної науки та Європейський консорціум політичних досліджень, довго мала поодинокий характер. Окремі вчені брали участь у конгресах, але інституції не долучалися до глобальних мереж. Ситуація почала змінюватися, коли Асоціація політичних наук України активізувала міжнародну діяльність задля представлення вітчизняних здобутків світів та залучення іноземців до вивчення локального контексту. Це необхідно для подолання ізольованості вітчизняних дослідників, які часто зосереджуються лише на внутрішніх темах без урахування світових тенденцій [4]. Реформа вищої освіти після ухвалення профільного закону змінила життя спільноти. Поява Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти та нові правила акредитації змусили кафедри переглянути роботу. Головна увага змістилася з простого запам'ятовування фактів на розвиток навичок, потрібних на ринку праці. Це стимулювало посилення практики для студентів у держорганах, місцевому самоврядуванні, партіях та аналітичних центрах, що допомагає долати розрив між теорією та практичною діяльністю [5]. Подальша доля політології пов'язана з її спроможністю відповідати на запити суспільства щодо точної аналітики. В умовах нестабільності та криз держава потребує глибоких аналітиків, здатних бачити приховані механізми подій, пропонувати варіанти рішень та прораховувати наслідки кроків влади. Академічне середовище має вийти за межі кабінетів і запропонувати реальні інструменти для модернізації країни, адже тільки за цієї умови дисципліна зможе утвердити статус авторитетної та корисної сфери знань [2].

Подальший розвиток української політології супроводжувався не лише кількісним збільшенням кафедр чи наукових структур, а й складним процесом інституціонального оформлення самої дисципліни як окремої сфери знань. Важливим рубежем стало офіційне визнання політичної науки наприкінці 1980-х років, коли у 1988 році Державний комітет СРСР з науки і техніки вперше затвердив окрему номенклатуру спеціальностей із політичних наук, до якої входили теорія та історія політичної науки, політичні інститути й

процеси, політична культура та ідеологія, а також політичні проблеми міжнародних відносин і глобального розвитку [16]. Саме це рішення створило формальні передумови для виникнення аспірантур, відкриття кафедр та поступового формування нового академічного напрямку. Уже з 1990 року в Київському університеті імені Тараса Шевченка почали функціонувати аспірантури за політологічними спеціальностями, а згодом аналогічні структури виникли в інших містах України [16]. Проте справжній етап інституціоналізації української політології розпочався лише після проголошення державної незалежності України. Дослідники визначають 1992 рік як переломний момент у процесі становлення політичної науки, оскільки саме тоді політологія була офіційно включена до переліку нормативних дисциплін закладів вищої освіти та затверджена як окрема дипломна спеціальність [16]. У цей період розпочалося активне створення політологічних наукових, освітніх та аналітичних структур, які стали основою для формування професійного середовища. Було засновано Національний інститут стратегічних досліджень, створено Інститут державного управління та самоврядування при Кабінеті Міністрів України, а також Інститут політичних і етнонаціональних досліджень Національної академії наук України [16]. Водночас поряд із державними установами почали виникати незалежні аналітичні центри, орієнтовані на дослідження політичних процесів, прогнозування та оцінку державної політики. Значний вплив на консолідацію професійної спільноти справило створення Української асоціації політологів, яка стала важливим майданчиком для об'єднання дослідників, викладачів та молодих науковців. За підтримки цієї організації в Україні були створені спеціалізовані вчені ради із захисту кандидатських і докторських дисертацій, розпочалося видання навчальних посібників, словників, хрестоматій та перших повноцінних підручників із політології [16]. Це дозволило поступово сформувати спільний академічний простір і закласти основу для стандартизації викладання дисципліни. Водночас початковий етап розвитку української політичної науки супроводжувався значними труднощами.

Однією з ключових проблем була відсутність усталеної методології та єдиного понятійного апарату. Значна частина викладачів новостворених кафедр походила з колишніх кафедр історії Комуністичної партії Радянського Союзу, наукового комунізму або марксистсько-ленінської філософії, що призводило до збереження застарілих підходів і надмірної ідеологізації навчальних курсів [16]. У багатьох випадках нова дисципліна фактично вибудовувалася на основі трансформації радянських суспільствознавчих предметів, а це ускладнювало формування сучасної політичної науки західного типу. Окремі науковці намагалися створити концепцію так званої «української політології», яка мала базуватися насамперед на ідеях «наукового націоналізму» та підкреслено національній інтерпретації політичних процесів [16]. Найбільш дискусійним став проєкт «Концептуальні засади української політології», підготовлений на кафедрі політології Київського державного університету імені Тараса Шевченка. Його автори фактично пропонували сформувати окрему дисципліну, що мала б відрізнятися від світової політичної науки власною методологічною основою та орієнтацією на «українську національну упередженість» [16]. Ця концепція викликала гостру реакцію наукового середовища та стала предметом масштабної дискусії під час Всеукраїнської науково-практичної конференції «Українська політологія: проблеми становлення і перспективи розвитку», яка відбулася у 1994 році [16]. Більшість учасників конференції виступила проти ізоляції української політичної науки від світового академічного простору та наголошувала, що політологія повинна розвиватися у межах загальносвітових наукових підходів і методологій. Саме завдяки цій дискусії вдалося уникнути остаточної ідеологізації дисципліни та зберегти її орієнтацію на міжнародні стандарти політичної науки. Водночас процес становлення політології ускладнювався економічною кризою 1990-х років, яка негативно впливала на фінансування університетів, престиж наукової діяльності та рівень підготовки кадрів. Значна частина молодих дослідників залишала академічну сферу або емігрувала за кордон, тоді як система підготовки наукових кадрів лише починала формуватися [16].

Активізація захистів кандидатських і докторських дисертацій розпочалася переважно із середини 1990-х років після створення Вищої атестаційної комісії України, яка встановила процедури атестації та вимоги до наукових робіт [16]. Проте надмірна формалізація цих процедур згодом сприяла появі так званої «дисертаційної науки», орієнтованої більше на виконання бюрократичних вимог, ніж на створення справді нових досліджень. Незважаючи на це, саме впродовж 1990-х років було закладено інституційну основу української політичної науки, сформовано мережу кафедр, започатковано систему підготовки кадрів та створено перші професійні організації, що дозволило політології остаточно закріпитися як окремій освітній і науковій дисципліні в Україні [16].

Після завершення початкового етапу інституціонального оформлення політичної науки в Україні особливого значення набуло формування мережі університетських кафедр політології, які поступово перетворювалися не лише на освітні підрозділи, а й на головні осередки розвитку української політичної науки. Саме через систему кафедр відбувалося створення нових навчальних програм, підготовка наукових кадрів, вироблення методологічних підходів та формування перших регіональних наукових шкіл. Дослідники зазначають, що процес організаційного оформлення кафедр політології в Україні проходив у декілька етапів, кожен із яких відображав загальні трансформації української держави та системи вищої освіти [17]. Перший етап, який охоплював 1991–1998 роки, був пов'язаний насамперед із відкриттям профільних кафедр у провідних університетах країни та виробленням базових засад викладання нової дисципліни [17]. У цей період кафедри політології виникають у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Львівському національному університеті імені Івана Франка, Національному університеті «Києво-Могилянська академія», Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова та інших закладах вищої освіти [17]. При цьому більшість

новостворених кафедр фактично постала на основі реорганізації кафедр наукового комунізму, історії Комуністичної партії Радянського Союзу та марксистсько-ленінської філософії, що певний час продовжувало впливати як на характер досліджень, так і на зміст викладання [17]. У перші роки незалежності значна частина викладачів ще орієнтувалася на старі ідеологічні підходи, а тематика наукових досліджень часто тяжіла до історико-політичних або філософських проблем. Водночас саме тоді почалася поступова переорієнтація української академічної спільноти на західну політичну науку. Формування перших навчальних програм, методичних рекомендацій та підручників відбувалося переважно силами викладачів-ентузіастів, серед яких були історики, філософи, соціологи та правознавці, які самостійно перекладали іноземну літературу, адаптовували нові концепції та намагалися інтегрувати їх у вітчизняний освітній простір [17]. Саме ці викладачі фактично заклали основу для формування української політологічної освіти, оскільки у 1990-х роках ще не існувало ані повноцінної навчально-методичної бази, ані достатньої кількості фахових видань українською мовою. Другий етап розвитку кафедр, який тривав із 1999 по 2008 роки, характеризувався вже не лише організаційним розширенням, а й змістовним оформленням професійної підготовки політологів [17]. У цей період активізується відкриття кафедр у регіональних університетах, а політологія поступово перетворюється на повноцінну університетську спеціальність із власною системою підготовки бакалаврів, спеціалістів та магістрів. Важливо, що саме у цей час починається процес спеціалізації кафедр та поступового розширення спектра навчальних дисциплін. До класичних курсів із теорії політики, історії політичної думки та політичних систем додаються дисципліни, пов'язані з політичним менеджментом, політичним маркетингом, виборчими технологіями, міжнародною політикою, державною службою та публічним адмініструванням [17]. Це свідчило про поступовий перехід від суто теоретичного викладання до прикладного аналізу політичних процесів. Одночасно відбувалося формування регіональних наукових осередків із

власною тематикою досліджень. Наприклад, у Харкові активно розвивалися дослідження політичної соціології та виборчих процесів, у Львові значна увага приділялася проблемам національної ідентичності, політики пам'яті та європейської інтеграції, тоді як київські науковці більше зосереджувалися на питаннях державотворення, функціонування політичних інститутів та етнополітики [17]. Поступово кафедри почали виконувати функцію центрів формування наукових шкіл, навколо яких об'єднувалися молоді дослідники, аспіранти та здобувачі наукових ступенів. Водночас швидке зростання кількості кафедр породило й низку проблем. Дослідники звертають увагу на те, що значна частина нових кафедр функціонувала в умовах слабкого фінансування, кадрового дефіциту та скорочення навчальних годин для викладання політології [17]. Через це політологічні кафедри часто об'єднувалися із соціологією, правознавством, філософією чи культурологією, утворюючи міждисциплінарні структури. Подібні процеси були характерні для багатьох регіональних університетів, де повноцінна автономна кафедра політології не завжди могла існувати окремо через нестачу ресурсів. Незважаючи на це, саме у 2000-х роках українська політологічна освіта поступово почала інтегруватися у європейський освітній простір. Університетські кафедри активніше долучалися до міжнародних програм, налагоджували контакти із зарубіжними науковими центрами, створювали власні вебсайти та починали публікувати результати досліджень у відкритому доступі [17]. Це сприяло розширенню академічної комунікації та поступовому виходу української політичної науки за межі внутрішнього інтелектуального простору. Водночас саме через діяльність кафедр відбувалося залучення студентської молоді до наукових досліджень, розвитку видавничої діяльності університетів та формування перших поколінь професійних українських політологів, які вже орієнтувалися не на радянські ідеологічні схеми, а на сучасні міжнародні стандарти політичної науки [17].

1.2. Особливості організації та змісту політологічної освіти у 1990-х – на початку 2000-х років.

У цьому контексті хотілося б приділити увагу тим складникам освіти, які мають поширювати досвід облаштування соціальних відносин. При цьому на особливу увагу заслуговують проблеми громадянської і політичної освіти. В останні десятиліття стає все зрозумілішим, що основні проблеми будь-яких суспільних перетворень пов'язані, в першу чергу, з трансформацією свідомості всіх соціальних верств. Власне, ця істина відома здавна. Але, як засвідчує досвід, чомусь щоразу, як тільки проблеми докорінних змін у засадах суспільного облаштування загострюються, еліта, котра прагне втілити новий порядок, про цю просту істину геть чисто забуває [6].

Наукові кола дедалі більше цікавляться політичною освітою, розглядаючи її одночасно як суспільне явище та як динамічний процес. Такий інтерес виникає через безпосередню спроможність цього інструменту вибудовувати в соціумі певну політичну культуру, що забезпечує тривале збереження стабільності державного устрою та наявного режиму. Оскільки освітні заходи покликані закладати підвалини цієї культури, вони завжди відображають специфіку державного ладу, у межах якого здійснюються. За умов тоталітаризму, де суспільний порядок утримується переважно завдяки тиску на громадян задля виконання волі диктатора чи керівної групи, а не через дотримання правових норм, суспільна поведінка набуває форми активної несвободи, тому діяльність каральних та контрольних органів виявляється значно ефективнішою за навчання. Проте прагнення зменшити використання прямого насильства змушує владу навчати населення чітко визначеним моделям поведінки. Саме через це освітня діяльність у тоталітарних країнах зводиться до масового навіювання ідеології, що проникає в усі сфери колективного та особистого буття особистості. Держава повністю забирає під свій контроль цю сферу, діючи через єдину панівну партію, а головним орієнтиром стає виховання слухняного підданого, який

беззастережно виконує накази керівництва, виявляє повну відданість лідеру та уникає самостійних роздумів [7].

Сучасний етап розвитку українського суспільства, що перебуває у стані значних зрушень, ставить перед вищою школою складне завдання, яке полягає у переході від директивних форм навчання до інформаційних та відкритих методів викладання. Подібний підхід змушує студентів відмовитися від простого зазубрювання матеріалу на користь глибокого аналізу, активного сприйняття інформації, стимулюючи мобілізацію внутрішніх інтелектуальних сил та волі задля формування особистих переконань і поглядів. Особливо гостро ця потреба відчувається під час освоєння суспільствознавчих дисциплін, серед яких виділяється наука політики. Сучасна сфера навчання безпосередньо взаємодіє з політичним простором, адже вона транслює конкретні зразки поведінки і цим впливає на побудову владних відносин. Досить якісно та послідовно у навчальних курсах зазвичай викладаються теми, пов'язані з політичними елітами та політичним лідерством. Разом з тим, цей матеріал сприймався б значно краще, якби його доповнили аналізом актуальних теоретичних поглядів на політичний клас. Оновлений за змістом та логікою викладу матеріал принесе значну користь студентам, викладачам політології та аспірантам, допомагаючи кожній зацікавленій особі навчитися жити разом у суспільстві, керуючись принципами давньогрецької філософії. У цьому процесі варто згадати про тривалий шлях побудови демократичного устрою в Україні, де державні інститути та окрема особа мають стати рівноправними учасниками політичних процесів. Зараз вагомою перешкодою на цьому шляху залишається брак практичного досвіду, певна наївність та низька якість політичної культури серед широких верств населення [9].

Зміна свідомості людей після розпаду тоталітарного устрою вимагає принципово нових поглядів на сутність навчального процесу. Протягом тривалого часу навчання у цій сфері ототожнювали виключно з поширенням комуністичних поглядів та засвоєнням марксистсько-ленінської теорії.

Руйнація колишнього ладу сформувала запит на усунення ідеологічного тиску та наповнення освіти гуманістичним змістом. На початку реформ у вищій школі панувала певна хаотичність, коли нові предмети впроваджувалися без чіткого теоретичного підтвердження їхньої доцільності. Наукові суперечки кінця минулого століття точилися навколо спроб розділити поняття громадянського та політичного виховання. Одна група дослідників ототожнювала ці терміни, тоді як інша частина вчених доводила ширший характер громадянської освіти, адже вона охоплює правові, моральні та соціальні сторони життя особистості. Водночас політичне навчання спрямоване суто на вивчення інститутів влади, особливостей їхньої діяльності та способів участі людей в управлінні державними справами [6].

Новий етап розвитку громадянської освіти в Україні розпочався на зламі століть, коли з'явилися перші державні концепції та відбулися великі обговорення за участю академічних структур. Значний вплив на ситуацію мали спільні ініціативи вітчизняних вищих навчальних закладів та міжнародних організацій, що дозволили перейняти західні виховні методики. Навчання молоді розглядалося не лише теоретично, а й у контексті психології та педагогіки. Дослідники зауважували, що саме лише вивчення теорії не здатне сформувати активну позицію громадянина. Для цього потрібно створювати умови для реального застосування отриманих навичок через органи студентського самоврядування, участь у діяльності громадських організацій та різноманітні молодіжні проєкти, які допомагають закріпити правила демократичної взаємодії [6]. Організація навчання у суспільствах, що трансформуються, підпорядковується меті зміцнення довіри до нової політичної системи. Демократичні орієнтири не з'являються самі собою, вони потребують тривалого вивчення через заклади освіти. Освіта за таких умов стає засобом практичної реалізації прав і свобод, надаючи громадянам можливості для захисту власних інтересів та усвідомленої участі в голосуваннях. Визначені науковцями етапи становлення цієї сфери в Україні

демонструють поступовий рух від відкидання старих догм до створення цілісної системи знань, яка виховує відповідальну людину, здатну критично оцінювати дії державних органів та впливати на суспільне життя [8]. Впровадження відкритих методів викладання змусило вищу школу відмовитися від простого копіювання знань, за якого від студентів вимагалось лише відтворювати почуте. Сучасна наука потребує вміння аналізувати інформацію, переконливо доводити власну думку та цивілізовано вести дискусії. Важливою частиною навчальних курсів стало вивчення природи політичної влади, шляхів формування керівного прошарку та специфіки лідерства в умовах переходу до демократії. Додавання до освітніх планів нових теорій, серед яких концепція політичного класу, допомогло глибше досягнути логіку внутрішніх процесів в Україні та характер взаємин між керівними структурами і суспільством, де низький рівень культури тривалий час стримував трансформації [9].

Методологічні розвідки українських вчених були спрямовані на подолання ізоляції від світової науки, що тривала тривалий час. Засвоєння термінології західної політології відбувалося одночасно із переосмисленням ролі університетів у державотворчих процесах. Навчання почали сприймати як єднальну ланку між державними інститутами та громадянським суспільством, що покликана утримувати баланс між колективними інтересами та індивідуальною свободою. Важливим орієнтиром став відхід від суто технічного викладання суспільних дисциплін на користь виховання поваги до прав людини, толерантності та гуманізму [7]. На початку 2000-х років розвиток цієї сфери супроводжувався посиленням уваги до її законодавчого врегулювання. Затвердження відповідних документів на урядовому рівні підтвердило, що громадянська освіта є важливим фактором національної безпеки та згуртування людей. Разом з тим виникли проблеми через брак кваліфікованих викладачів, дефіцит якісної літератури та використання застарілих підходів. Вирішення цих питань потребувало об'єднання зусиль

науковців, державних службовців та представників недержавного сектору задля створення системи безперервного навчання на всіх рівнях [6]. Розвиток свідомості молоді у транзитному суспільстві має свої особливості, що зумовлені швидкими змінами в економіці та великими обсягами інформації. Освітній процес має не просто давати теоретичні відомості про інститути влади, а й допомагати орієнтуватися у світових процесах, розуміти характер міжнародної інтеграції та роль України у світі. Особливого значення набуває вивчення правових основ демократії, адже розуміння законів є обов'язковою частиною загальної культури. Без чіткого усвідомлення зв'язку між свободами та обов'язками неможливо побудувати дієве громадянське суспільство [8]. Тогочасні підручники з політології часто наражалися на критику через надмірну відірваність від українських реалій та перевантаженість теорією. Матеріал часто повторював іноземні видання без врахування специфіки вітчизняного середовища. Виникла гостра потреба у книгах, які б стимулювали самостійну роботу студентів, спонукали їх оцінювати конкретні ситуації та робити власні висновки. Це вимагало перегляду структури курсів, збільшення часу на семінари та впровадження інтерактивних занять, що дозволяють моделювати процеси ухвалення рішень безпосередньо в аудиторіях [9].

Помітно, що в українському просторі лівова частка уваги приділяється саме громадянській освіті, тоді як тематика політичного просвітництва тривалий час залишається осторонь і цікавить лише вузьке коло науковців. Мабуть, чи не єдиним вагомим винятком тут можна назвати напрацювання фахівців лабораторії психології політичної освіти Інституту соціальної і політичної психології АПН України під керівництвом І. Жадан. Варто додати, що схожі питання активно вивчають і в країнах колишнього соціалістичного блоку, які зараз долають шлях трансформації, подібний до українського. Докладне вивчення цих наукових праць дозволяє окреслити найбільш дієві

варіанти досвіду сучасних західних демократій, спроможні допомогти у розв'язанні аналогічних суспільних викликів[7].

У західноєвропейських державах сформувалися чіткі найменування для позначення процесів передачі знань про державне управління та формування культури громадян. Переважно там побутує поняття "civil education", що за своїм змістом тотожне терміну "громадянська освіта". Водночас у німецькому просторі закріпилося формулювання "politische Bildung", яке перекладається саме як "політична освіта". Подібне розмежування тривалий час спостерігається у Великій Британії та США, де паралельно функціонують поняття "civics", "political education" і "citizenship education". Усвідомлюючи наявність дискусій навколо сутності цих понять, навряд чи доречно розглядати політичну освіту виключно як підпорядковану частину громадянської. У практичній площині не варто вибудовувати штучну ієрархію між ними. Здатність людей ухвалювати виважені рішення та свідомо долучатися до державних процесів не з'являється сама по собі, вона формується через послідовне здобуття знань і практичного досвіду. Через це сучасні розвинені країни фінансують державні й громадські інституції, програми та фонди, орієнтовані на розширення політичних знань громадян. В Україні ця сфера хоч і впливає на світогляд людей, все ще залишається недостатньо вивченою. При цьому з дефініцією терміна складнощів немає, адже наукова спільнота здебільшого трактує його як організовану систему передачі знань про державне та суспільне життя. Це поняття значно об'ємніше за політологічну освіту, адже воно охоплює не лише підготовку дипломованих науковців, а й загальне інформування населення, розвиток критичного мислення та формування навичок свідомої участі у житті країни[7].

У структурі державних пріоритетів даний напрям посідає вагоме місце, забезпечуючи суспільство інформацією для стабільного поступу. Для України, яка прагне модернізації та шукає своє місце у глобальному політичному просторі, питання освітньої стратегії стає дуже актуальним. Історія

народовладдя та суспільних перетворень тісно пов'язана з процесами політичної соціалізації. Старі автократичні держави минулого не мали потреби навчати широкі верстви населення, адже їхній устрій тримався на повному відстороненні простих людей від управління. Тоді вистачало звичайного дотримання станових традицій і правил поведінки. Люди засвоювали норми взаємодії з правителями стихійно, а лояльність підтримувалася звичаями, страхом перед покаранням та релігійними інститутами, що усувало потребу у створенні спеціальних освітніх структур. Проте розвиток міст, промисловості, ускладнення соціальних зв'язків та зростання мобільності людей послабили або повністю зруйнували ці патріархальні форми впливу. Від часів Французької революції, яка затвердила рівність людей та визначила народ як головне джерело легітимності влади, демократичні держави відчували гостру потребу в політичній орієнтації своїх громадян та навчанні їх цивілізованим правилам співіснування. Людська історія є не просто втіленням заздалегідь продуманих планів із побудови міністерств чи правових норм, а постійним пошуком практичних шляхів реалізації свободи людини, де державні інститути виступають лише інструментами досягнення цієї мети. Сучасні виклики змушують дослідників шукати варіанти виходу з нинішньої кризи, де підвищення рівня обізнаності та культури громадян виглядає головним способом покращення життя як окремих людей, так і всього суспільства, що прагне побудувати правовий устрій. Державну систему такого навчання формують профільні предмети у школах та університетах, інформаційні програми офіційних медіа та публікації у пресі, яка підтримується урядом. При цьому емоційна складова виховання спрямована на формування патріотизму, поваги до правопорядку та державних символів. Головний сенс полягає у тому, щоб навчити людину впевнено орієнтуватися у сучасному інформаційному просторі, захищати власні інтереси та рахуватися з правами інших людей задля спільного розв'язання загальних проблем. Наукові розвідки у цій сфері мають довести, що у вільному суспільстві, на відміну від тоталітарних систем із їхньою нав'язливою державною ідеологією, навчання

мусить базуватися на принципах відкритості, толерантності та свободи вибору. Зважаючи на поточний стан вітчизняної культури, українська модель має орієнтувати людей на конструктивну взаємодію з органами влади та виховання свідомої законослухняності[7].

Авторитарний устрій, який спирається на примус до виконання урядових розпоряджень без глибокого врахування інтересів населення, потребує подібного навчання навіть більше за тоталітаризм, використовуючи його як інструмент доведення до громадян дозволених правил поведінки. Якщо тоталітарні режими часто асоціюють із безмежною владою конкретного правителя, то авторитаризм діє як влада чіткої системи, де кожна інституція чи група має суворо виконувати визначені функції, а будь-яке відхилення загрожує внутрішніми конфліктами. Спираючись на концепцію структурного функціоналізму Толкота Парсонса, можна розглядати тоталітаризм як систему, насильно підлаштовану під прагнення вождя, тоді як авторитаризм є структурою, адаптованою під запити бюрократичного апарату. Демократія, визнаючи важливість інститутів, на перше місце ставить потреби людини, намагаючись збалансувати управління через постійний діалог влади із суспільством. Очевидно, що за таких умов просвітництво громадян залишається серед головних завдань держави, але набуває абсолютно іншого змісту. Досвід розвинених країн демонструє, що подібні програми є базою для збереження стабільності народовладдя. Наразі Україна долає непросту трансформацію від колишнього радянського ладу до відкритого суспільства, проте державні органи все ще приділяють замало уваги популяризації демократичних цінностей. Зараз створення системи політичної освіти в країні тримається переважно на ініціативах вітчизняних і міжнародних громадських об'єднань без відчутної підтримки з боку владних структур. Під час побудови цієї системи виникає дилема використання минулого досвіду, і оскільки нинішня Україна є спадкоємицею радянських інституцій, доводиться аналізувати, чи можна взяти щось корисне з радянської моделі для нинішніх

перетворень. Докладний розбір структури радянського просвітництва дозволяє зрозуміти механізми впливу на поведінку мас, адже в часи змін саме державні інструменти здатні дати поштовх для розвитку патріотичної свідомості. Термін "політична система" вперше використав Девід Істон для аналізу процесів розробки та реалізації управлінських рішень, а його праця "Системний аналіз політичного життя" стала підсумком тривалих досліджень у цій сфері. В українській науці ідеї Істона згадуються переважно спрощено, зображуючи систему як механізм, що приймає запити суспільства на вході та видає закони чи реформи на виході. Тим часом погляди вченого є значно глибшими, адже він сам зауважував, що надмірне захоплення сухими схемами призвело до розчарування теорією та переходу дослідників у суто прикладну площину підготовки інструкцій для чиновників. Популярні моделі раціонального вибору чи інституційного аналізу часто давали хибні прогнози через стрімкі суспільні зміни та відхід аналітиків від глибокого теоретичного осмислення ролі організацій у цих процесах. У вивченні таких структур теоретичні основи виявилися вкрай важливими для практики, де ключовим чинником стабільності системи стала підтримка з боку суспільства, спрямована на органи влади, режим та політичну спільноту в цілому. Український дослідник Ф.М. Рудич визначає політичну систему як поєднання інституційної, нормативно-регулятивної та інформаційно-комунікативної підсистем, де остання забезпечує зв'язок між установами. Це узгоджується із позицією Роберта Даля, який розглядав систему як сталу структуру людських взаємин, пов'язану з владою та правлінням. Це підтверджує, що державні інститути сприймаються людьми не просто як керівні органи, а як мережа стосунків, що впливає на державні рішення. Звісно, урядові структури мають певну самостійність, проте постійна зміна суспільних настроїв, висловлення довіри чи протести забезпечують демократичний характер управління у довгостроковій перспективі. Роль громадян у цих процесах активно вивчається науковцями, адже якщо під час виборів від людей вимагається лише проголосувати, то під час розробки реформ суспільство має чітко

розуміти суть запланованих дій. Будь-яка влада зацікавлена у підготовлених громадянах, здатних адекватно сприймати державні послуги, що відповідає сучасним принципам менеджменту на противагу старому адміністративному тиску. У світовій практиці залучення населення до обговорення державних стратегій вважається обов'язковою умовою демократії, яка у разі успіху приносить якісні рішення та суспільну підтримку, а в разі провалу веде до зростання невдоволення, опору та втрати стабільності. Гарлан Клівленд у роботі "При владі — нікого" описує послаблення ролі традиційних чиновників та посилення впливу громадських і професійних об'єднань, де все більшого значення набувають горизонтальні зв'язки. Схожу модель описує Гел Колбеч, звертаючи увагу на горизонтальну складову управління, де участь простих людей є неформальною і тримається на їхніх власних переконаннях та інтересах. Цю залученість, відому як політична участь, можна окреслити як конкретні дії людей, спрямовані на підтримку або зміну рішень урядових структур[7].

Іншим напрямом, на який радянська влада звертала особливу увагу, було виховання надійної кадрової бази для підтримки панування правлячої партії. Йдеться про підготовку рядових комуністів, активістів та керівників різного рівня у межах партійної та комсомольської просвіти. Ця ланка відрізнялася тотальною розгалуженістю і включала такі форми роботи як політичні школи, теоретичні семінари та тематичні конференції. До підготовки пропагандистів висувалися серйозні вимоги, вони мали постійно навчатися у спеціальних гуртках, інститутах підвищення кваліфікації чи університетах марксизму-ленінізму. Професор Г. Гіргінов зазначав, що від ідеологічних працівників вимагали солідної наукової підготовки та вміння показувати особистісний приклад відданості теорії. Основними критеріями ефективності вважалися глибока ідейна переконаність та висока суспільно-політична активність, що виражалася у готовності ставити загальні інтереси вище за власні. Результатом такого інтенсивного тиску стало повне одержавлення суспільної свідомості,

наслідки якого відчутні й сьогодні. Панування єдиної ідеології та злиття партійного апарату з державним є класичною ознакою тоталітаризму, який змушував людей жити у викривленому сприйнятті реальності. Проте не варто повністю ототожнювати політичну освіту з чистою пропагандою, адже радянська система все ж давала певні базові знання про устрій держави, економіку та міжнародні відносини. На різних рівнях партійного навчання вивчалися курси з філософії, політичної економії, історії робітничих рухів та соціалістичної моралі. Весь цей процес жорстко контролювався, причому партійні органи мали парадоксальне завдання поєднувати суворий контроль із формальним дотриманням принципу добровільності у виборі курсів для кожного комуніста. Таке тотальне втручання зневажало особисті прагнення і насаджувало єдине правильне бачення світу, формуючи пасивний конформізм мас завдяки чітко налагодженому державному апарату. Звісно, зміст радянського навчання був орієнтований на виховання покори, але сама структура та інституційні механізми соціалізації заслуговують на увагу. Наприклад, у сучасній ФРН чітко розділяють два напрями: офіційне роз'яснення урядових рішень державними органами та ідеологічне трактування цих подій різними політичними силами в умовах відкритого плюралізму думок. Схожі моделі діють у Канаді та Австралії, де державні заходи спрямовані на отримання свідомої підтримки населення, а партії мають можливість вільно агітувати за власні програми. Загалом держава повинна фінансувати інформування громадян про свої реформи та правила поведінки через бюджети різних рівнів, тоді як політичні блоки мають вести просвітницьку роботу за рахунок власних або спеціально виділених коштів, а громадські організації - пропонувати незалежні аналітичні програми навчання[7].

Книга Л. Тупчієнка виступає вдалим прикладом реалізації такого підходу, розглядаючи політику водночас як сферу життя, наукову дисципліну та професійну діяльність.. Якісна структура та логіка викладу того періоду

дозволяли залучити студентство до обговорення складних теоретичних питань без спрощення суспільних процесів чи догматизму [8].

Розвиток політологічної та громадянської освіти в Україні поступово перейшов від окремих локальних ініціатив університетів і викладачів до формування комплексної державної політики у сфері громадянського виховання та демократичної освіти. Особливо помітним цей процес став наприкінці 2010-х років, коли на рівні державної політики було офіційно закріплено розуміння громадянської освіти як одного з ключових чинників демократичного розвитку країни. Ухвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні стало свідченням того, що освітня сфера почала розглядатися не лише як механізм передачі знань, а як інструмент формування відповідального громадянина, здатного брати участь у суспільно-політичному житті та захищати демократичний устрій держави [18]. У документі наголошується, що громадянська освіта має ґрунтуватися на поєднанні національних і загальнолюдських цінностей та бути спрямованою на формування громадянських компетентностей, які дозволяють людині усвідомлено реалізовувати свої права, виконувати обов'язки та брати активну участь у житті держави й територіальних громад [18]. Подібний підхід демонструє суттєву зміну самої логіки освітнього процесу порівняно з радянською моделлю, де головним завданням виступало виховання лояльного виконавця державної волі. У сучасній українській концепції на перший план виходить розвиток критичного мислення, здатності до самостійного аналізу інформації, відкритого обговорення суспільних проблем та відповідальної громадянської участі [18]. Важливим є те, що громадянська освіта починає розглядатися як безперервний процес, який має охоплювати всі рівні освіти — від дошкільної до післядипломної, а також формальну, неформальну та інформальну освіту [18]. Це свідчить про поступове усвідомлення державою того, що демократична культура не формується лише через окремих університетський курс політології, а потребує постійного закріплення через

різні соціальні практики, освітні середовища та механізми суспільної взаємодії. Концепція окремо підкреслює необхідність формування у громадян здатності брати участь у прийнятті рішень на місцевому та загальнодержавному рівнях, використовувати механізми громадського контролю, працювати у громадських організаціях, брати участь у волонтерській діяльності та взаємодіяти з органами влади [18]. Саме ці положення стали важливим продовженням тих змін, які почалися ще у 1990-х роках із поступового переходу від авторитарних моделей навчання до демократичних та інтерактивних підходів. Водночас Концепція фіксує і наявність значних проблем у системі громадянської освіти. Зокрема, наголошується на фрагментарності освітніх заходів, відсутності єдиного наскрізного підходу до формування громадянських компетентностей та нестачі координації між різними суб'єктами освітньої діяльності [18]. Це частково пояснює, чому упродовж тривалого часу в Україні політична освіта розвивалася нерівномірно та значною мірою залежала від ініціатив окремих університетів, викладачів або міжнародних проєктів. Окремої уваги у Концепції приділено питанню переходу від моделі «отримувача державних послуг» до моделі активного громадянина як «суб'єкта держави», який не лише користується правами, а й усвідомлює власну відповідальність за розвиток суспільства та територіальної громади [18]. Подібне бачення безпосередньо пов'язане з процесами демократизації українського суспільства та розвитком громадянського суспільства після проголошення незалежності. Особливого значення набуває впровадження принципу «навчання через участь», який передбачає залучення студентів та учнів до самоврядування, громадських ініціатив, колективного ухвалення рішень та реальної суспільної практики [18]. Саме цей принцип поступово почав витісняти традиційну модель пасивного засвоєння інформації, яка домінувала у радянській системі освіти. Концепція також звертає увагу на необхідність розвитку медіаграмотності та критичного мислення як обов'язкових елементів сучасної громадянської освіти [18]. Це стало особливо актуальним в умовах

інформаційних війн, політичної пропаганди та гібридних загроз, які суттєво впливають на формування суспільної свідомості. Важливо, що громадянська освіта у сучасній Україні починає розглядатися і як елемент національної безпеки, оскільки формування стійкої громадянської ідентичності та здатності критично оцінювати інформацію на пряму пов'язане зі стабільністю демократичних інститутів [18]. У документі також наголошується на необхідності оновлення методик викладання, підготовки педагогічних кадрів, створення сучасних навчально-методичних матеріалів та розширення практичної складової навчання [18]. Це підтверджує, що українська освітня система поступово переходить від переважно теоретичного викладання політичних дисциплін до компетентнісного підходу, орієнтованого на формування практичних навичок участі у суспільному житті. Значну увагу Концепція приділяє ролі студентського самоврядування, громадських об'єднань, волонтерських проєктів та партнерства між закладами освіти й інститутами громадянського суспільства [18]. Саме через подібні механізми молодь отримує перший практичний досвід демократичної взаємодії, колективного ухвалення рішень та відповідальності за спільні дії. Окремо документ наголошує на необхідності формування в молоді навичок медіаграмотності, здатності протидіяти дезінформації та критично оцінювати інформаційні потоки в умовах інформаційної агресії Російської Федерації [18]. Це свідчить про те, що після 2014 року громадянська освіта в Україні почала тісно пов'язуватися не лише з демократичними цінностями, а й із питаннями національної безпеки, захисту української громадянської ідентичності та протидії зовнішньому інформаційному впливу. Таким чином, розвиток громадянської освіти в Україні став логічним продовженням трансформацій, які розпочалися після 1991 року у сфері політологічної освіти та суспільствознавчих дисциплін загалом. Якщо на початковому етапі основним завданням було звільнення освіти від радянської ідеологічної монополії, то сучасний етап характеризується прагненням створити комплексну систему формування активного громадянина демократичної держави, здатного не

лише орієнтуватися у політичних процесах, а й безпосередньо впливати на них [18].

Окремим напрямом розвитку політичної освіти в Україні стало поступове формування уявлення про необхідність високої політичної культури як передумови функціонування демократичної держави. У вітчизняній політичній думці дедалі частіше почала утверджуватися ідея про те, що ефективність державних інститутів напряму залежить не лише від законодавчих механізмів чи політичних реформ, а й від рівня політичної свідомості суспільства, готовності громадян брати участь у політичному житті та здатності влади й опозиції діяти у межах демократичних правил [19]. У своїх дослідженнях Фелікс Рудич підкреслює, що політична культура є необхідною складовою функціонування сучасної системи влади, оскільки саме вона визначає характер взаємодії між державними інститутами, політичними партіями, опозицією та суспільством загалом [19]. Особливого значення ця проблема набула після проголошення незалежності України, коли країна опинилася у стані масштабної політичної трансформації та переходу від радянської авторитарної системи до демократичної моделі управління. У цих умовах політологічна освіта почала виконувати не лише академічну, а й суспільно-політичну функцію, пов'язану із формуванням нової політичної культури громадян, розвитком демократичного мислення та подоланням залишків тоталітарної політичної свідомості [19]. Дослідник наголошує, що демократична влада не може функціонувати виключно на основі формального існування інститутів чи законів, оскільки її стабільність значною мірою залежить від довіри громадян, рівня їхньої політичної участі та здатності суспільства до конструктивного діалогу [19]. Саме тому важливим завданням системи освіти стало виховання громадян, здатних критично оцінювати політичні процеси, брати участь у громадському житті та усвідомлювати відповідальність за розвиток держави. Подібні підходи суттєво відрізнялися від радянської освітньої моделі, де політична освіта переважно виконувала

ідеологічну функцію та була спрямована на формування лояльності до правлячої системи. Після 1991 року в українському освітньому середовищі починає поступово утверджуватися розуміння необхідності переходу до плюралістичної моделі політичної освіти, заснованої на свободі дискусії, конкуренції ідей та відкритому аналізі суспільних процесів [19]. Водночас дослідники звертали увагу на те, що низький рівень політичної культури значної частини суспільства суттєво ускладнював процес демократичної трансформації. Однією з головних проблем залишалася недовіра до державних інститутів, поширення корупційних практик, слабкість громадянського контролю та домінування патерналістських настроїв, успадкованих ще з радянського періоду [19]. У зв'язку з цим політологічна освіта почала розглядатися як один із механізмів формування активного громадянина демократичного суспільства, здатного не лише орієнтуватися у політичних процесах, а й впливати на них через вибори, громадську діяльність, участь у місцевому самоврядуванні та громадських ініціативах. Важливе місце у працях Фелікса Рудича займає проблема взаємодії влади та опозиції як показника рівня демократичної культури суспільства [19]. Дослідник підкреслює, що наявність конструктивної опозиції є необхідною умовою функціонування демократичної системи, оскільки саме опозиція забезпечує контроль за владою, сприяє політичному плюралізму та створює умови для відкритої політичної конкуренції [19]. У цьому контексті політична освіта повинна формувати розуміння того, що політичне суперництво не є боротьбою «добра і зла», а виступає нормальним елементом демократичного процесу, в якому різні політичні сили мають право на представлення власних інтересів та участь у суспільній дискусії. Подібні ідеї стали особливо актуальними в умовах політичних криз, які супроводжували українське суспільство протягом усього періоду незалежності. Масові політичні конфлікти, революційні події, проблеми взаємодії між владою та громадянським суспільством продемонстрували необхідність формування у громадян навичок демократичної участі, політичної відповідальності та культури компромісу

[19]. У цьому контексті університетська політологічна освіта почала поступово виходити за межі суто теоретичного викладання та орієнтуватися на розвиток практичних компетентностей. Значна увага почала приділятися аналізу реальних політичних процесів, виборчих кампаній, діяльності органів влади, механізмів функціонування громадянського суспільства та ролі медіа у політичному житті країни. Окремого значення набула проблема політичної відповідальності еліт та професіоналізації державного управління [19]. Дослідник наголошує, що ефективне функціонування демократичної держави потребує високого рівня політичної культури не лише серед громадян, а й серед представників владних структур, які повинні володіти професійними знаннями, навичками управління та дотримуватися принципів політичної етики [19]. Саме тому розвиток політологічної освіти після 1991 року був пов'язаний не лише із підготовкою науковців чи викладачів, а й із формуванням нової управлінської культури, орієнтованої на демократичні стандарти, верховенство права та публічну відповідальність. Події після 2014 року ще більше посилили значення політичної освіти у системі національної безпеки та формування громадянської ідентичності. Проблеми інформаційної війни, зовнішнього політичного впливу, криз довіри до державних інститутів та необхідності консолідації суспільства змусили українську систему освіти активніше звертатися до питань політичної культури, медіаграмотності та розвитку критичного мислення [19]. У цих умовах політологічна освіта почала розглядатися не лише як академічна галузь знань, а як важливий елемент формування демократичної держави та стійкого громадянського суспільства.

Важливим напрямом розвитку політичної освіти в Україні стало посилення уваги до процесів політичної соціалізації молоді в умовах формування інформаційного суспільства. Поширення цифрових технологій та зростання ролі електронних медіа суттєво змінили механізми формування політичних орієнтацій молодого покоління. Якщо раніше основними агентами політичної соціалізації виступали сім'я, заклади освіти та державні інститути,

то у ХХІ столітті дедалі більший вплив почали здійснювати засоби масової інформації, Інтернет та соціальні мережі [20]. У зв'язку з цим політична освіта почала охоплювати не лише передачу теоретичних знань про політичну систему чи державні інститути, а й формування навичок критичного аналізу інформації, медіаграмотності та здатності орієнтуватися у складному інформаційному середовищі [20]. Дослідники визначають політичну соціалізацію як процес засвоєння особою політичних цінностей, моделей поведінки та форм участі у політичному житті суспільства [20]. Після проголошення незалежності України цей процес набув особливого значення у зв'язку з трансформацією політичної системи та переходом від радянської ідеологічної моделі до плюралістичного демократичного середовища. В умовах радянської системи політичне виховання мало переважно директивний характер і було спрямоване на формування лояльності до існуючої влади. Натомість у незалежній Україні політична освіта поступово орієнтується на розвиток критичного мислення, політичного плюралізму та громадянської активності [20]. Водночас процес політичної соціалізації молоді супроводжується низкою суперечностей. Незважаючи на розширення доступу до інформації та зростання рівня політичної поінформованості, значна частина молоді демонструє низький рівень участі у діяльності політичних партій та офіційних політичних структур [20]. Однією з причин цього дослідники називають кризу довіри до державних інститутів, поширення політичного популізму та збереження патерналістських установок, характерних для пострадянського суспільства [20]. У таких умовах система освіти починає виконувати важливу функцію формування демократичної політичної культури та підготовки молоді до свідомої участі у суспільному житті. Особливу роль у процесах політичної соціалізації молоді відіграють заклади вищої освіти. Саме університетське середовище забезпечує не лише здобуття політичних знань, а й формування навичок суспільної комунікації, участі у колективному прийнятті рішень та громадській діяльності [20]. Важливим елементом цього процесу виступає студентське самоврядування, діяльність

молодіжних організацій, волонтерських рухів та громадських ініціатив. При цьому дослідники звертають увагу на те, що сучасна молодь частіше бере участь у громадських та волонтерських проєктах, ніж у діяльності політичних партій, що свідчить про трансформацію форм політичної участі та посилення ролі горизонтальних форм громадянської активності [20]. Окреме значення має вплив інформаційного середовища на формування політичної свідомості молоді. Інтернет значно розширив можливості доступу до політичної інформації, однак одночасно створив умови для поширення дезінформації, маніпулятивних технологій та інформаційного впливу [20]. У зв'язку з цим політична освіта дедалі більше пов'язується з розвитком навичок критичного сприйняття інформації та здатності оцінювати достовірність джерел. Після 2014 року ці питання набули особливої актуальності у зв'язку з інформаційною війною та необхідністю протидії зовнішньому інформаційному впливу. У сучасних умовах політична освіта починає розглядатися не лише як елемент професійної підготовки чи громадянського виховання, а і як складова забезпечення демократичної стійкості держави та формування громадянської ідентичності [20].

Суттєвий вплив на модернізацію політичної та громадянської освіти в Україні справило нормативно-правове закріплення нових засад функціонування освітньої системи у законах України «Про освіту» та «Про вищу освіту». Ухвалення цих нормативно-правових актів відобразило загальну тенденцію переорієнтації української освіти на європейські стандарти, компетентнісний підхід та принципи демократичного суспільства [21; 22]. Закон України «Про освіту» визначив освіту як основу інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості та суспільства, а також закріпив принципи людиноцентризму, академічної свободи, академічної доброчесності та розвитку громадянських компетентностей [21]. У контексті розвитку політологічної освіти особливого значення набуло положення про необхідність формування відповідального

громадянина, здатного до свідомого суспільного вибору та участі у демократичному житті держави [21]. Подібні положення засвідчили остаточний відхід української освітньої системи від радянської моделі ідеологічного виховання та перехід до концепції освіти, орієнтованої на розвиток особистості, критичного мислення та громадянської активності. Закон України «Про освіту» також закріпив компетентнісний підхід як основу сучасного освітнього процесу [21]. Це означало перехід від моделі накопичення теоретичних знань до формування практичних умінь, необхідних для участі у суспільному та професійному житті. Для політологічної освіти така трансформація мала особливе значення, оскільки сприяла посиленню практичної складової підготовки фахівців, розвитку навичок політичного аналізу, роботи з інформацією, публічної комунікації та участі у суспільно-політичних процесах. Водночас законодавче закріплення принципів академічної доброчесності стало важливим етапом боротьби з формалізацією наукової діяльності, плагіатом та кризою довіри до системи вищої освіти [21].

Не менш важливу роль у модернізації політологічної освіти відіграв Закон України «Про вищу освіту», ухвалений у 2014 році [22]. Цей нормативний акт заклав правові основи автономії закладів вищої освіти, оновлення системи управління університетами та інтеграції української вищої школи до Європейського простору вищої освіти [22]. Закон передбачив запровадження нових стандартів вищої освіти, орієнтованих на результати навчання та компетентності здобувачів освіти [22]. Для політологічних спеціальностей це означало поступовий перегляд навчальних програм, оновлення змісту дисциплін та посилення вимог до практичної підготовки студентів. Важливим нововведенням стало також запровадження системи забезпечення якості вищої освіти та створення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти [22]. Саме ці зміни сприяли поступовому переходу від формального викладання політологічних дисциплін до більш системного оцінювання освітніх програм, наукової діяльності кафедр та рівня підготовки студентів. Закон України «Про вищу освіту» також закріпив принципи

академічної мобільності, що дало можливість студентам і викладачам активніше брати участь у міжнародних освітніх програмах та наукових проєктах [22]. Це стало важливим чинником інтеграції української політичної науки до міжнародного академічного простору та сприяло поширенню сучасних методологічних підходів у сфері політичних досліджень. Водночас нормативні зміни вимагали від університетів суттєвого перегляду внутрішньої організації освітнього процесу, оновлення навчально-методичного забезпечення та адаптації до нових критеріїв акредитації освітніх програм [22]. У результаті поступово посилилася роль вибіркових дисциплін, міждисциплінарних курсів, практичної підготовки та самостійної роботи студентів. Це сприяло розширенню можливостей для індивідуалізації освітніх траєкторій та формування більш гнучкої системи підготовки фахівців у галузі політології. Таким чином, ухвалення законів України «Про освіту» та «Про вищу освіту» стало важливим етапом модернізації української системи політичної та громадянської освіти. Нормативне закріплення принципів академічної свободи, компетентнісного підходу, академічної доброчесності та забезпечення якості освіти створило умови для поступової інтеграції української політологічної освіти до європейського освітнього простору та адаптації системи підготовки фахівців до сучасних суспільно-політичних викликів [21; 22]

РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК І ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ОСВІТНІХ РЕФОРМ (2005–2022 РОКИ)

2.1. Вплив євроінтеграційних процесів та реформ вищої освіти на політологічну освіту (2005–2015 роки).

Процес структурного реформування національних систем вищої освіти країн Європи, зміни освітніх програм і потрібних інституційних перетворень у вищих навчальних закладах спрямований на створення європейського простору вищої освіти, який є конкурентоспроможним і привабливим для європейців, а також для студентів і дослідників з усього світу. Україна приєдналася до Болонського процесу на Європейській міністерській конференції в Бергені в травні 2005 року. Як учасник Болонського процесу, Україна має вирішити низку ключових завдань, які передбачають запровадження основних інструментів Європейського простору вищої освіти:

Національної рамки кваліфікацій, інноваційної Європейської кредитно-трансферної та акумулюючої системи та Європейського додатка до диплома. Євроінтеграційні процеси поглибилися після підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Центральною метою євроінтеграційних реформ є створення конкурентоспроможної системи освіти, що здатна ефективно функціонувати в умовах глобалізації та забезпечувати підготовку висококваліфікованих фахівців, адаптованих до вимог сучасного ринку праці. Модернізація вищої освіти України відповідно до європейських стандартів потребує глибоких структурних і змістових змін, які впроваджуються в освітню систему для її адаптації до європейських стандартів та принципів. Особливе місце у цьому процесі посідає реформування соціально-гуманітарної та, зокрема, політологічної освіти, оскільки підготовка нової генерації фахівців у галузі політичних наук є передумовою для успішної інтеграції України у європейське політичне співтовариство, утвердження демократичних цінностей, верховенства права та розвитку громадянського суспільства. Спільна європейська система вищої освіти, що базується на принципах автономії, академічної свободи та студентської мобільності, створює нові можливості та виклики для українських університетів, які здійснюють підготовку фахівців-політологів[10].

Процес структурного реформування національних систем вищої освіти країн Європи, зміни освітніх програм і потрібних інституційних перетворень у вищих навчальних закладах зумовлений потребою формування єдиного наукового та навчального ландшафту. Болонська декларація була підписана 19 червня 1999 року в Болоньї міністрами освіти 29 країн Західної та Центральної Європи. Болонський процес це комплекс заходів європейських урядових інституцій (на рівні міністерств освіти), університетів, міжурядових та неурядових організацій, пов'язаних з вищою освітою, спрямованих на досягнення цілей, викладених у Болонській декларації. Стратегічною метою Болонського процесу є створення європейського простору вищої освіти, який

є конкурентоспроможним і привабливим для європейців, а також для студентів і дослідників з усього світу. Україна офіційно приєдналася до Болонського процесу на Європейській міністерській конференції в Бергені в травні 2005 року. Як учасник Болонського процесу, Україна має вирішити низку ключових завдань, які передбачають запровадження основних інструментів Європейського простору вищої освіти: Національної рамки кваліфікацій, інноваційної Європейської кредитно-трансферної та акумулюючої системи та Європейського додатка до диплома. У цей же період євроінтеграційні процеси суттєво поглибилися після підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Увагу зосереджено на структурних і змістових змінах, які впроваджуються в освітню систему для її адаптації до європейських стандартів та принципів. Розглянуто основні напрями та етапи освітніх реформ, що здійснюються для наближення освітніх стандартів України до вимог ЄС. Центральною метою євроінтеграційних реформ є створення конкурентоспроможної системи освіти, що здатна ефективно функціонувати в умовах глобалізації та забезпечувати підготовку висококваліфікованих фахівців, адаптованих до вимог сучасного ринку праці. Модернізація вищої освіти України відповідно до європейських стандартів потребує глибоких інституційних перетворень, що безпосередньо вплинуло на розвиток суспільно-політичних дисциплін і зміст підготовки кадрів у сфері публічного управління, міжнародних відносин та політичної аналітики[11].

Особливе місце в модернізації навчальних планів посідає посилення акценту на культурні та загальнолюдські орієнтири суспільного розвитку. Актуальність питання збільшення культурологічної складової освіти в контексті європейської інтеграції України зумовлена як потребами суспільства у формуванні гармонійно розвиненої особистості, так і необхідністю ефективного входження у європейський культурний простір. Метою є обґрунтування актуалізації культурологічної складової освіти в умовах європейської інтеграції України. Гасло Європейського Союзу «Єдність

у різноманітності» підкреслює важливість збереження культурної самобутності кожної нації при одночасному прагненні до спільної інтеграції та співпраці. У контексті вищої освіти це означає, що освітні програми повинні орієнтуватися на виховання поваги до культурних відмінностей, розвиток міжкультурного діалогу та формування толерантності серед студентів. Цінності Європейського Союзу, такі як повага до людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права та повага до прав людини, є основою функціонування європейського співтовариства. Освіта є інструментом побудови суспільства, в якому цінності ЄС не залишаються лише на папері, а стають частиною повсякденного життя. Саме через освіту зміцнюється фундамент соціуму як союзу цінностей, готуючи нові покоління до викликів сучасного світу та забезпечуючи сталий розвиток у майбутньому. Невід'ємним елементом реалізації гасла і цінностей Європейського Союзу є культурна компонента освіти. Освіта, що базується на культурних принципах, стає інструментом соціальної злагоди, зміцнення національної ідентичності та формування покоління, готового жити в світі, де різноманітність є основою для розвитку. Вивчення культурологічного блоку дисциплін є невід'ємною частиною підготовки спеціалістів у галузі політології, особливо в контексті європейської інтеграції України. Ці знання сприяють формуванню розуміння політичних процесів, що розгортаються в Європі, допомагають майбутнім політологам адаптувати європейський досвід до українських реалій та забезпечують основу для формування нової генерації лідерів, здатних впроваджувати європейські цінності в українське суспільство[11].

Паралельно з цим відбувався перегляд інструментів фінансування, управління та оцінювання результатів діяльності вищих навчальних закладів. Збільшення фінансування, яке надходить у зв'язку з інтеграцією в європейські освітні структури, створює додаткові можливості для університетів розширювати наукові програми та проводити якісні дослідження. Зазначений процес також призводить до зміцнення міжнародного співробітництва в галузі

досліджень. Університети активніше взаємодіють з міжнародними науковими інституціями, залучають іноземних науковців та студентів. Це розширює горизонти досліджень і сприяє обміну ідеями та найкращими практиками. Завдяки аналізованим трансформаціям рівень досліджень в українських закладах вищої освіти може зростати, відбувається їх адаптація до міжнародних стандартів та високих академічних критеріїв. Акцент на міждисциплінарних дослідженнях та створенні наукових ініціатив може сприяти глибшому та всебічному розвитку наукової сфери в українських університетах. Запровадження таких заходів включає: оцінювання якості освіти; прозорість та відкритість; підвищення конкуренції; збільшення конкурентоспроможності випускників; міжнародну привабливість[12].

Розвиток європейського освітнього простору розглядається як цілісна інтеграційна перспектива для національних освітніх систем. Формування стійких та інклюзивних систем освіти і навчання в державах-членах у форматі «Європейський освітній простір» передбачає активну взаємодію на різних рівнях управління. Реалізація цих завдань через вертикальні та горизонтальні взаємодії між країнами та інституціями забезпечує синхронізацію освітньої політики із загальними стратегічними орієнтирами. Співпраця в секторі освіти та навчання, спрямована на досягнення спільних цілей, окреслених у Стратегічній рамці європейського співробітництва в галузі освіти та навчання на період до 2030 року, інтегрує вищу школу в єдину мережу з Європейським дослідницьким простором. Застосування Європейської рамки ключових компетентностей для навчання впродовж життя та Європейської рамки кваліфікацій забезпечує порівнюваність дипломів та прозорість кваліфікаційних рівнів випускників, що є критично важливим для підготовки фахівців соціально-гуманітарного профілю. Такі ініціативи, як Європейська програма навичок для сталої конкурентоспроможності, соціальної справедливості та стійкості, а також План дій з цифрової освіти на 2021–2027 роки, визначають інноваційні практики гармонізації національних освітніх

систем з пріоритетами загальноєвропейського розвитку. Перспектива членства України в ЄС зобов'язує інтенсифікувати синхронізацію національних пріоритетів розвитку освіти з пріоритетами ЄС[13].

Трансформація системи вищої освіти в Україні в досліджуваний період відбувалася через горизонтальні та вертикальні взаємодії, спрямовані на синхронізацію національних освітніх пріоритетів із загальноєвропейськими орієнтирами. Запровадження інструментів Болонського процесу суттєво вплинуло на організацію освітнього процесу, структуру навчальних планів і зміст політологічної підготовки. Кредитно-трансферна система ECTS, що стала обов'язковим елементом вищої школи, була покликана забезпечити прозорість, порівнюваність освітніх програм та сприяти академічній мобільності студентів і викладачів. У контексті підготовки політологів це означало перехід від жорстко регламентованих аудиторних занять до збільшення частки самостійної роботи студентів, індивідуалізації освітніх траєкторій та впровадження нових методів оцінювання навчальних досягнень здобувачів. Орієнтація на результати навчання та формування професійних компетентностей зумовила необхідність перегляду змістового наповнення дисциплін політологічного циклу. Традиційні підходи, які часто мали надмірно теоретизований, історико-описовий або ідеологізований характер, поступово замінювалися сучасними європейськими моделями політичного аналізу, порівняльної політології, теорій демократизації та міжнародних відносин. Важливим чинником актуалізації освітніх програм стало посилення євроінтеграційної проблематики в структурі викладання політичних наук. Формування європейського простору вищої освіти вимагає підготовки фахівців, здатних орієнтуватися в складних процесах функціонування інститутів Європейського Союзу, правових та економічних засадах європейської інтеграції, а також механізмах адаптації національного законодавства до стандартів ЄС. У зв'язку з цим у навчальні плани провідних українських університетів активно впроваджувалися нові нормативні та

вибіркові дисципліни, такі як «Політична система ЄС», «Європейська інтеграційна політика», «Порівняльний аналіз політичних систем країн Європи», «Геополітика», а також спеціалізовані курси з європейських студій. Це дозволило підвищити рівень професійної компетентності випускників-політологів та забезпечити їхню готовність до аналітичного супроводу євроінтеграційних реформ в Україні[13].

Особливе значення в контексті європейської інтеграції має актуалізація культурологічної та ціннісної складової освіти. Розиток політологічної освіти в Україні протягом 2005–2015 років продемонстрував, що підготовка фахівця в галузі політичних наук не може обмежуватися лише засвоєнням технічних інструментів чи прикладних політичних технологій. Освіта є інструментом побудови суспільства, в якому цінності ЄС не залишаються лише на папері, а стають частиною повсякденного життя. Саме через освіту зміцнюється фундамент соціуму як союзу цінностей, готуючи нові покоління до викликів сучасного світу та забезпечуючи сталий розвиток у майбутньому. Невід'ємним елементом реалізації гасла і цінностей Європейського Союзу є культурна компонента освіти. Політологічна освіта, що базується на культурних принципах, стає інструментом соціальної злагоди, зміцнення національної ідентичності та формування покоління, готового жити в світі, де різноманітність є основою для розвитку. Вивчення культурологічного та ціннісного блоку дисциплін, принципів толерантності, демократії та поваги до прав людини є невід'ємною частиною підготовки спеціалістів у галузі політичних наук, особливо в контексті європейської інтеграції України. Ці знання сприяють формуванню розуміння політичних процесів, що розгортаються в Європі, допомагають майбутнім політологам адаптувати європейський досвід до українських реалій та забезпечують основу для формування нової генерації лідерів, здатних впроваджувати європейські цінності в українське суспільство[14].

У цей же період відбувалися суттєві зміни в системі забезпечення якості вищої політологічної освіти відповідно до європейських стандартів і рекомендацій (ESG). Оцінка якості освіти, забезпечення прозорості та відкритості освітнього процесу стали пріоритетними завданнями для університетів, що здійснюють підготовку за напрямом «Політологія». Впровадження нових ліцензійних та акредитаційних вимог стимулювало зростання конкуренції між закладами вищої освіти, підвищення вимог до наукової кваліфікації професорсько-викладацького складу, активізацію видавничої діяльності та розширення міжнародної співпраці. Українські університети почали поступово, але впевнено переймати стандарти та головні принципи європейського підходу до організації навчання. Це сприяло підвищенню конкурентоспроможності випускників на ринку праці, зростанню міжнародної привабливості вітчизняних освітніх програм та посиленню інтересу до української вищої школи з боку іноземних студентів і дослідників. Інтеграція у європейські освітні та наукові структури створила додаткові можливості для розвитку наукової діяльності у сфері політичних наук. Збільшення фінансування та розширення доступу до європейських грантових програм, зокрема ліній Tempus та Erasmus+, дозволило університетам розширювати наукові програми та проводити якісні прикладні та фундаментальні дослідження. Зазначений процес також призвів до зміцнення міжнародного співробітництва в галузі досліджень. Університети активніше взаємодіяли з міжнародними науковими інституціями, залучали іноземних науковців та реалізовували спільні академічні проекти. Це суттєво розширило горизонти досліджень українських політологів, сприяло активному обміну ідеями, методиками та найкращими практиками викладання й аналізу політичних процесів. Завдяки цим трансформаціям зріс загальний рівень наукових досліджень у закладах вищої освіти, відбулася їх адаптація до міжнародних стандартів та високих академічних критеріїв. Особливий акцент на міждисциплінарних дослідженнях та створенні спільних наукових ініціатив

сприяв глибокому та всебічному розвитку політичної науки в українських університетах[14].

Разом із тим, імплементація євроінтеграційних реформ у сфері політологічної освіти протягом 2005–2015 років стикнулася з низкою системних викликів та обмежень. Процес адаптації до вимог Болонського процесу нерідко мав формальний характер, коли інноваційні європейські інструменти запроваджувалися механічно, без належної трансформації внутрішньої культури академічної спільноти. Мали місце труднощі із забезпеченням реальної автономії університетів, фінансовими обмеженнями, консерватизмом та опором змінам з боку частини професорсько-викладацького складу. Проте, прийняття нового Закону України «Про вищу освіту» у 2014 році заклало міцну нормативно-правову основу для подолання цих суперечностей, розширення академічної, фінансової та організаційної автономії закладів вищої освіти, а також остаточної синхронізації національної системи кваліфікацій із рамкою кваліфікацій Європейського простору вищої освіти. Період 2005–2015 років став етапом фундаментальних інституційних та якісних трансформацій, які визначили європейський вектор розвитку вітчизняної політологічної школи на майбутнє[15].

Приєднання України до Болонського процесу у 2005 році стало одним із ключових етапів трансформації системи вищої освіти та суттєво вплинуло на розвиток політологічної освіти. Входження до Європейського простору вищої освіти означало необхідність не лише формального реформування організаційної структури університетів, а й переосмислення змісту підготовки фахівців у галузі політичних наук відповідно до європейських академічних стандартів [23]. Упродовж 2005–2020 років в Україні відбувалося поступове впровадження основних інструментів Болонського процесу, серед яких трициклова система вищої освіти, Європейська кредитно-трансферна система, Національна рамка кваліфікацій, система забезпечення якості освіти та механізми академічної мобільності [23]. Усі ці зміни безпосередньо вплинули

на структуру та зміст підготовки майбутніх політологів. Важливим наслідком реформ стало поступове оновлення моделі викладання політичних дисциплін. Якщо у 1990-х роках значна частина навчальних курсів ще зберігала риси пострадянської системи із домінуванням описового та теоретизованого підходу, то після інтеграції до Болонського процесу університети почали орієнтуватися на компетентнісну модель підготовки фахівців [23]. Це означало посилення уваги до розвитку аналітичних навичок студентів, уміння працювати з джерелами, здійснювати порівняльний аналіз політичних систем, застосовувати методи політичного прогнозування та дослідження суспільно-політичних процесів. Запровадження Європейської кредитно-трансферної системи суттєво змінило організацію навчального процесу у сфері політичної науки [23]. Навчальні програми почали будуватися на основі чітко визначених результатів навчання та обсягу студентського навантаження. Це сприяло переходу від жорстко регламентованої системи аудиторних занять до поєднання лекційної підготовки із самостійною дослідницькою роботою студентів. Для політологічної освіти це мало особливе значення, оскільки сучасна підготовка фахівців у сфері політичних наук вимагає постійної роботи з аналітичними матеріалами, статистичними даними, міжнародними документами та науковими публікаціями. Одночасно із впровадженням ЄКТС відбувався перегляд змісту навчальних планів. У провідних українських університетах розширювався перелік дисциплін, пов'язаних із європейською інтеграцією, міжнародними відносинами, політикою Європейського Союзу, порівняльною політологією, політичною комунікацією та політичним менеджментом. У структурі політологічної підготовки посилювалася увага до міждисциплінарного підходу, що передбачало інтеграцію елементів права, економіки, соціології, міжнародних відносин та публічного управління [23]. Важливим наслідком євроінтеграційних реформ стало і впровадження нових механізмів забезпечення якості освіти. Законодавчі зміни та створення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти сприяли посиленню контролю за змістом освітніх програм, рівнем викладання та

академічною доброчесністю [23]. Для політологічної освіти це мало особливе значення, оскільки у попередні роки однією з проблем залишалася формалізація освітнього процесу, використання застарілих навчальних матеріалів та недостатній рівень практичної підготовки студентів. У результаті реформ поступово посилювалися вимоги до наукової кваліфікації викладачів, публікаційної активності, участі у міжнародних проєктах та оновлення навчально-методичного забезпечення дисциплін. Значний вплив на розвиток політологічної освіти справила також інтернаціоналізація вищої школи. Болонський процес створив передумови для розширення академічної мобільності студентів і викладачів, участі українських університетів у міжнародних освітніх програмах та інтеграції до європейських наукових мереж [23]. Для студентів-політологів це означало можливість долучатися до програм академічного обміну, проходити стажування за кордоном, брати участь у міжнародних конференціях та працювати з сучасними європейськими підходами до аналізу політичних процесів. Водночас реформування системи вищої освіти супроводжувалося низкою труднощів. Частина університетів тривалий час сприймала Болонський процес формально, обмежуючись механічним впровадженням кредитної системи без глибокого оновлення змісту освіти [23]. Зберігалися проблеми недостатнього фінансування, слабкої матеріально-технічної бази, низького рівня міжнародної інтеграції окремих закладів освіти та обмеженої участі викладачів у міжнародних дослідницьких проєктах. Однак навіть за наявності цих труднощів євроінтеграційні процеси стали важливим чинником модернізації політологічної освіти в Україні. Вони сприяли переходу від пострадянської моделі підготовки кадрів до більш гнучкої системи, орієнтованої на європейські стандарти, розвиток аналітичних компетентностей, міждисциплінарність та практичну підготовку фахівців у сфері політичних наук [23].

Поглиблення реформ у сфері вищої освіти супроводжувалося не лише загальним упровадженням принципів Болонського процесу, а й розробкою

конкретних механізмів їх реалізації на рівні державної освітньої політики. Важливе значення у цьому процесі мало рішення колегії Міністерства освіти і науки України «Про впровадження принципів Болонського процесу в систему вищої освіти України», яке визначало основні напрями модернізації університетської освіти та адаптації української системи підготовки фахівців до європейських стандартів [24]. Документ передбачав необхідність переходу до кредитно-модульної системи організації навчального процесу, забезпечення сумісності українських освітніх програм із європейськими стандартами та підвищення конкурентоспроможності українських університетів у міжнародному академічному просторі [24]. Для політологічної освіти ці зміни мали особливе значення, оскільки саме у цей період почалося поступове оновлення структури підготовки фахівців у галузі політичних наук. Запровадження кредитно-модульної системи сприяло більш чіткому структуруванню навчальних дисциплін, визначенню результатів навчання та посиленню ролі самостійної роботи студентів [24]. У межах політологічних програм це призвело до збільшення кількості аналітичних завдань, роботи з науковими джерелами, підготовки дослідницьких проєктів та використання порівняльного аналізу політичних процесів. Водночас реформування системи оцінювання стимулювало поступовий відхід від моделі механічного відтворення теоретичного матеріалу та орієнтацію на перевірку практичних компетентностей студентів. Документ також акцентував увагу на необхідності забезпечення академічної мобільності студентів і викладачів, розвитку міжнародного співробітництва та інтеграції українських університетів до європейського освітнього простору [24]. Для підготовки політологів це мало важливе значення у зв'язку з необхідністю ознайомлення студентів із сучасними західними підходами до аналізу політичних процесів, діяльності демократичних інститутів, функціонування виборчих систем та механізмів державного управління. У результаті в українських університетах поступово почали розширюватися курси з європейської інтеграції, міжнародної політики, політики Європейського Союзу, політичної комунікації та порівняльної

політології. Окрему увагу в рішенні колегії Міністерства освіти і науки України було приділено підвищенню якості освіти та модернізації змісту навчальних програм [24]. У контексті політологічної освіти це означало необхідність оновлення навчально-методичного забезпечення дисциплін, перегляду застарілих підходів до викладання та активнішого використання міждисциплінарних методів дослідження. Поступово посилювалася роль прикладної складової підготовки студентів, що проявлялося у розвитку практики в органах державної влади, місцевого самоврядування, аналітичних центрах та громадських організаціях.

Подальше впровадження європейських освітніх стандартів у систему вищої освіти України було пов'язане із затвердженням Національної рамки кваліфікацій, яка стала одним із ключових інструментів адаптації української освітньої системи до вимог Європейського простору вищої освіти [25]. Ухвалення цього документа означало перехід до нової моделі організації освітнього процесу, заснованої на компетентнісному підході, визначенні результатів навчання та узгодженні освітніх рівнів із європейськими стандартами [25]. Для політологічної освіти це мало суттєве значення, оскільки система підготовки фахівців у сфері політичних наук почала орієнтуватися не лише на засвоєння теоретичних знань, а й на формування конкретних професійних компетентностей, необхідних для аналітичної, експертної та управлінської діяльності. Національна рамка кваліфікацій визначила загальні вимоги до освітніх рівнів бакалавра, магістра та доктора філософії, акцентуючи увагу на здатності випускників застосовувати знання у практичній діяльності, здійснювати самостійний аналіз інформації, працювати з комплексними суспільно-політичними процесами та приймати обґрунтовані рішення [25]. У межах політологічної освіти це сприяло поступовому перегляду змісту освітніх програм та посиленню практичної складової підготовки студентів. Відбувалося розширення дисциплін, пов'язаних із політичним аналізом, публічною політикою, стратегічними комунікаціями,

політичним менеджментом, виборчими технологіями та міжнародною політикою. Одночасно посилювалася увага до розвитку навичок роботи з інформацією, аналітичними матеріалами, статистичними даними та міжнародними документами. Важливим наслідком упровадження Національної рамки кваліфікацій стало також зближення української системи підготовки політологів із європейськими освітніми моделями [25]. Освітні програми почали будуватися на основі чітко визначених результатів навчання та професійних компетентностей, що сприяло підвищенню прозорості системи вищої освіти та спрощувало академічне визнання українських дипломів за кордоном. Для політологічної освіти це створило додаткові можливості для міжнародної академічної мобільності студентів і викладачів, участі у спільних освітніх програмах та інтеграції українських університетів у міжнародний академічний простір. Водночас упровадження компетентнісного підходу вимагало суттєвого перегляду традиційних методів викладання. Університети поступово відходили від переважно лекційної моделі навчання та посилювали роль семінарських занять, аналітичних досліджень, практичних кейсів, дискусій і самостійної роботи студентів. Для підготовки політологів це мало особливе значення, оскільки сучасна політична наука потребує не лише знання теоретичних концепцій, а й здатності аналізувати реальні політичні процеси, оцінювати діяльність державних інститутів та прогнозувати розвиток суспільно-політичних подій.

2.2. Політологічна освіта в Україні у 2016–2022 роках: стандартизація та сучасні виклики.

Протягом 2016–2022 років навчання майбутніх політологів в Україні зазнало серйозних перетворень, на які вплинули як внутрішні реформи у вищій школі, так і складні зовнішні геополітичні чинники та суспільні виклики. Коли почав діяти Закон України «Про вищу освіту», виникла гостра потреба

створити й упровадити оновлені навчальні вимоги для кожного рівня підготовки. Цей рух уперед збігся з активним європейським курсом держави, через що українські університетські програми довелося узгоджувати з критеріями Болонського процесу задля спільного європейського освітнього простору. Головний намір цих змін полягав у тому, щоб суттєво підвищити рівень навчання, дозволити студентам та викладачам вільно навчатися чи стажуватися за кордоном, а також зробити знання випускників придатними для реальних умов сучасного ринку праці. Тоді викладачі й науковці перебували в постійному пошуку найкращих методик, намагаючись виховати аналітиків, які зможуть якісно супроводжувати державні процеси й створювати дієві плани дій під час кризових періодів і загальної нестабільності [15].

Зближення з Європою змусило звернути особливу увагу на посилення культурного й гуманітарного напрямів у навчальних закладах. Професійна освіта в галузі політики не може замикатися лише в межах вивчення офіційних державних установ, правил чи способів керування країною. Потрібно глибоко усвідомлювати суспільне середовище, національну самобутність та життєві орієнтири людей, у колі яких відбуваються всі державні процеси. Культурний аспект допомагає формувати світогляд майбутніх фахівців, виховує в них позицію громадянина та готує до спілкування з представниками інших держав. Завдяки цьому приходить розуміння, що євроінтеграція означає не просто спільні політичні чи фінансові рішення, а створення єдиного ціннісного простору, де поважають самобутність кожної культури, терпимість, народовладдя та людські права. Саме освіта, побудована на таких засадах, зміцнює національну ідентичність і допомагає з'явитися новим лідерам, які здатні поширювати європейські принципи в українському суспільстві й гідно захищати державні інтереси перед світовою спільнотою [15]. У цей же час викладачі вищої школи зосередилися на оновленні способів викладання дисциплін, що поєднують історію та політику, де особливе місце посів курс

«Історія політичної думки України». Нагальність цього питання сильно зросла через напад Росії на Україну та початок повномасштабної війни, адже вища школа мала рішуче позбавлятися колоніального впливу на гуманітарні науки. Освітня сфера постала перед необхідністю повністю викоринити старі радянські й російські погляди, які тривалий час нав'язувалися студентам, та повернути самостійний статус українським політичним традиціям. Науковці й педагоги шукали нові шляхи викладання, що спираються на людяність у суспільних проектах і дозволяють тверезо оцінювати події минулого. На заняттях почали активно застосовувати розвиток самостійного аналізу інформації, розв'язання складних завдань без готових відповідей та відкрите спілкування, що заохочувало студентів до власних досліджень і допомагало їм не піддаватися на інформаційний тиск чи відверту брехню під час гібридного протистояння [16].

Політологія виступає самостійним науковим напрямом та навчальним предметом, який сильно впливає на входження людини в суспільне життя й допомагає громадянам здобути вищу політичну культуру. Внутрішня будова знань, що закладалася в університетські програми, охоплювала багато теоретичних та практичних тем. До першої частини увійшли теоретичні засади сприйняття суспільних процесів та явищ, які упорядковують мислення людини, роблять його творчим та здатним до самокритики. Студенти розбирали політичні парадигми, пов'язані з певними історичними етапами розвитку людства, де головна увага приділялася суспільній свідомості, способам її вираження, сучасним теоріям та ідеологіям, на яких будують свою роботу всі учасники політичного процесу. Розуміння цієї теорії виявилось обов'язковою умовою для формування професійних якостей майбутніх аналітиків [17].

Друга велика частина знань, яка наповнювала програми навчання, стосувалася політичних систем, відмінностей та схожих рис між ними, їхніх позитивних та негативних сторін. Також сюди увійшли державна влада,

політичні режими, умови для їхнього оновлення чи повної зміни. Під час занять детально розглядалися різні державні й громадські установи, створені задля виконання потреб суспільства. Сюди відносяться інститути політичної освіти, політичні партії, громадські рухи та об'єднання. Нові освітні вимоги змусили університети підходити до цих питань комплексно, навчати студентів порівнювати різні явища та оцінювати особливості змін у державах, що перебувають на перехідному етапі, зокрема аналізувати становлення демократичних інститутів в Україні [17].

Третя група питань, яка посіла вагоме місце в навчальних планах, охоплювала політичний процес, політичну діяльність, політичну психологію та правовий принцип демократії. Ознайомлення з цими темами давало змогу краще зрозуміти права й свободи громадян, перебіг і способи розв'язання суспільних суперечок, а також природу масштабних криз, які загострилися під кінець цього часового відрізка, на кшталт наслідків пандемії коронавірусу та їхнього впливу на стійкість держав. Разом із традиційною політологією студенти опановували суміжні наукові напрями, що розглядають окремі сторони суспільного життя, такі як політична філософія, політика міжнародних відносин, політична історія. Поєднання різних наук дозволило готувати різнобічних фахівців, здатних бачити суспільні явища в усій їхній складності та взаємозв'язку [17].

Процес створення єдиних стандартів політологічної освіти супроводжувався вирівнюванням усіх наукових понять та слів, якими користуються фахівці. Книжки та посібники, що виходили друком у ці роки, обов'язково містили великі словники термінів, щоб студенти вільно орієнтувалися в отриманні знань. Навчання спрямовували на детальний розбір офіційних та особистісних шляхів ведення політики. Під час підготовки майбутніх експертів велику увагу звертали не лише на корисні суспільні процеси, а й на руйнівні явища, які трапляються в реальності й заважають спокійному життю держав. Молодь вивчала поняття шантаж (погроза

розголошення відомостей, які компрометують жертву, незалежно від того, чи є ці відомості справжніми чи вигаданими), а також шовінізм - реакційна політична ідеологія і практика, спрямована на розпалювання національної ворожнечі і ненависті між народами, підкорення і поневолення інших народів. Розуміння шовінізму, для якого характерні войовнича проповідь національної винятковості, поширення національного чванства, егоїзму, панівної зверхності однієї нації над іншими, намагання поставити їх у залежність та протиставлення інтересів однієї нації інтересам інших, стало вкрай необхідним, аби розуміти витoki теперішніх світових сутичок та створювати плани захисту безпеки власної країни [18].

Важливим кроком у реформуванні стало вивчення того, як міжурядові й міжнародні союзи допомагають вирішувати загальносвітові чи регіональні труднощі в освітній, науковій та культурній сферах. До таких установ належить ЮНЕСКО, розбір діяльності якої допомагав студентам розбиратися у світових культурних процесах. Під час занять викладачі наголошували, що будь-яку суспільну подію треба сприймати як частину загальної діяльності, яка відображає певні зміни в житті людей. Минулі часи аналізували й через вивчення крайніх громадських рухів, серед яких розглядалося яacobінство, що виступало як політична течія найбільш радикально настроєної частини буржуазії періоду Французької революції кінця XVIII ст. Таке різноманіття навчального матеріалу допомагало виховувати високу культуру майбутніх дослідників політики [18]. Методична й наукова підтримка навчання у 2016–2022 роках забезпечувалася створенням і друком сучасних підручників, які ретельно перевірялися вченими радами відомих університетів та інститутів. Суттєву роль у забезпеченні високої якості літератури відігравали рецензенти: авторитетні доктори й кандидати наук, які перевіряли, чи відповідають тексти державним вимогам та сучасному рівню світової науки. Виховання нових фахівців у ці роки спиралося на поєднання перевірених університетських звичаїв із новітніми технологіями навчання, розширення можливостей для

закордонних поїздок та входження української науки до світової дослідницької спільноти, що допомогло створити абсолютно нові умови для розвитку університетів в Україні [19].

Освітні перетворення вимагали переглянути обов'язки викладача та впровадити підхід, орієнтований на самого студента, коли молода людина стає активним учасником навчання і може самостійно обирати свій шлях у здобутті знань. Політологічні програми швидко відгукувалися на всі зміни в суспільному й правовому житті країни, постійно оновлюючи переліки додаткових предметів, упроваджуючи практичні заняття, розбір реальних життєвих ситуацій (case-study) та влаштовуючи вигадані політичні ігри. Це дозволило змінити орієнтири з простого збирання теоретичних знань на розвиток практичних умінь аналізувати події, робити прогнози, надавати поради та керувати процесами, завдяки чому випускники стали більш затребуваними на ринку праці й заклали міцну основу для розвитку державних органів та громадського сектору [15]. Також реформи змусили розробити чіткі правила для оцінки знань студентів, які б узгоджувалися з Національною рамкою кваліфікацій і дозволяли чесно та відкрито оцінювати вміння молоді. Представники вищої школи у сфері політики наполегливо працювали над внутрішніми системами перевірки якості навчання, що включали регулярний перегляд програм, залучення майбутніх працевлагодотворенців до створення планів занять та опитування самих студентів щодо роботи викладачів. Це допомогло наблизити теоретичне навчання до реальної практики в державних органах чи громадських організаціях, що дозволило університетам успішно проходити перевірки Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти та об'єднуватися з міжнародними навчальними спілками [16].

Сучасні виклики, спричинені переходом у цифровий простір, появою нових соціальних мереж та змінами в роботі мас-медіа, теж вплинули на зміст навчання політологів у 2016–2022 роках. До планів занять додали предмети, присвячені цифровому маркетингу в політиці, безпеці в інтернеті, роботі з

великими масивами даних та особливостям електронного урядування. Підготовка фахівців будувалася так, щоб навчити їх грамотно працювати з інформацією, помічати спроби маніпулювання людьми, протистояти психологічному тиску й брехливим новинам, адже це вкрай необхідно для захисту державних інтересів під час гібридної війни та для збереження стійкості суспільства [17]. Окрему увагу педагоги приділяли дослідницькій роботі молоді. Залучення студентів до розробки наукових тем, їхня участь в українських та міжнародних зустрічах, обговореннях за круглими столами чи у дискусійних клубах перетворилися на обов'язкову частину навчання. Це допомогло не лише закріпити теорію, а й розвинуло вміння вести суперечки, складати аналітичні звіти, виступати перед людьми та працювати разом у команді. Можливість навчатися в інших країнах за програмами обміну, як-от Erasmus+, дозволила українським студентам та викладачам переймати досвід кращих європейських університетів, що суттєво збагатило українську політологічну науку й допомогло втілити кращі світові зразки в українське життя [15]. Розвиток навчання у сфері політики відбувався у тісному зв'язку з передачею влади на місця та зміною системи самоврядування в регіонах України. Через це виникла велика потреба у людях, здатних працювати в територіальних громадах, створювати плани розвитку для регіонів, налагоджувати зв'язок між місцевими керівниками та жителями, гасити суперечки й залучати громадян до вирішення спільних справ. Поява окремих курсів з регіональної політики та місцевого самоврядування допомогла забезпечити підготовленими людьми керівні органи на місцях, що позитивно вплинуло на успіх реформ і зміцнило демократичні правила на найнижчих рівнях життя суспільства [18].

Дослідники розглядають будь-яке явище політичної сфери крізь призму наукового аналізу як невіддільну частину загальної діяльності, котра демонструє певні процеси в житті соціуму, виникає через конкретні історичні причини, має специфічний внутрішній устрій та впливає на всю суспільну

систему. Історичний розвиток політичної науки охоплює детальний аналіз радикальних рухів минулих епох, які помітно вплинули на устрій сучасних держав: відомим прикладом тут виступає яacobі́нство, що виникло як рух найбільш радикальних представників буржуазії під час Французької революції наприкінці вісімнадцятого століття. Цей рух продемонстрував історичний досвід впровадження революційної диктатури, застосування жорсткого терору задля реалізації державної політики, а також виявив складну залежність між радикальними прагненнями до соціальної справедливості та реальними діями, спрямованими на обмеження громадянських свобод [18].

Становлення сучасної політологічної освіти всередині країни безпосередньо зумовлене загальними процесами зближення з Європою та пристосуванням вищих навчальних закладів до загальноєвропейських вимог. Посилення уваги до культурної складової навчання в контексті європейської інтеграції викликане суспільними потребами у вихованні всебічно розвинених громадян, а також необхідністю повноцінного входження держави в єдиний європейський культурний простір. Навчальний процес мусить спиратися на всебічні підходи, які поєднують у собі методи розподілу, поєднання, історичного та порівняльного дослідження, оскільки саме вони допомагають продемонструвати значущість гуманітарного виміру під час підготовки майбутніх фахівців. Зближення з європейською спільнотою вимагає створення спільної світоглядної основи, що тримається на повазі до різноманітності культур, терпимості та демократичних засадах, де освітня система стає дієвим інструментом розбудови соціуму, у якому загальні правила Європейського Союзу переходять у площину щоденного життя, зміцнюючи міцну основу об'єднання цінностей та готуючи молодь до складних викликів сучасного світу [15].

Серйозним випробуванням для всієї вищої школи стало повне оновлення методологічної бази та безпосередніх методик викладання дисциплін історичного та політичного спрямування, серед яких окремо

виділяється курс «Історія політичної думки України». Названа проблема загострилася після збройної агресії проти нашої держави у дві тисячі чотирнадцятому році, а з початком повномасштабного воєнного вторгнення у лютому дві тисячі двадцять другого року набула критичного значення. Перед науковою спільнотою та викладачами постала невідкладна потреба знайти нові способи покращення навчання, очищення гуманітарних знань від колоніальних впливів, викорінення старих радянських і російських концептів та утвердження самостійності української політичної традиції. Розробка дієвої моделі викладання мусить опиратися на людинолюбний зміст політичних проєктів, реальну користь та обґрунтоване використання практик самостійного критичного аналізу й проблемного навчання, спроможних показати розмаїття тогочасних подій та розвинути у студентів уміння аналізувати складні історичні першоджерела [16].

Належне методичне забезпечення навчання у сфері політичних наук неможливе без постійної експертної оцінки та рецензування підручників. Досвідчені доктори та кандидати наук, які працюють у провідних академічних інститутах та університетах, детально аналізують навчальні посібники на предмет їхньої відповідності останнім відкриттям і затвердженням державним стандартам. Офіційне схвалення матеріалів ученими радами університетів виступає головним підтвердженням високого рівня та наукової достовірності літератури, за якою навчаються студенти, що безпосередньо допомагає формувати сильних та затребуваних фахівців у сфері суспільствознавства [19].

Трансформація політологічної освіти впродовж двох тисяч шістнадцятого – двох тисяч двадцять другого років відбувалася на тлі масштабних суспільних і політичних змін, що змушувало університети дуже швидко підлаштовуватися під актуальні потреби громадян та державних інституцій. Навчання майбутніх політологів ставило за мету виховання у них глибокого розуміння внутрішньої структури політичних знань, а також формування вмінь застосовувати теоретичні напрацювання для розбору

практичних процесів, що відбуваються всередині країни та на міжнародній арені. Упорядкування навчального плану разом із написанням нових посібників у цей час підпорядковувалося меті всебічно охопити згадані проблеми. Студентам належало повністю опанувати методи порівняльного дослідження різних політичних систем, детально розібрати внутрішні правила роботи органів влади, а також специфіку зміни політичних режимів у країнах, що переходять до демократії. Особливе місце у програмах підготовки відводилося аналізу діяльності політичних партій та різноманітних громадських об'єднань, які діють як інститути громадянського суспільства та забезпечують постійну комунікацію між населенням і державою [17].

Впровадження нових освітніх стандартів за напрямом «Політологія» вимагало об'єднання багатьох окремих дисциплін у єдину систему знань. Під час викладання викладачі приділяли пильну увагу розбору сучасних кризових періодів, на кшталт впливу пандемії COVID-19 на світову політику, трансформації способів громадянської активності під впливом повсюдної цифровізації, а також розвитку правових засад роботи демократичних інститутів. Створення єдиних стандартів вищої освіти, яке тривало у період із дві тисячі шістнадцятого по дві тисячі двадцять другий рік, передбачало вирівнювання вимог до навчання випускників, затвердження списку обов'язкових умінь та очікуваних результатів навчання. Це дозволило забезпечити високу якість підготовки та відповідність українських дипломів загальноєвропейським зразкам, що стало вагомим кроком на шляху входження до спільного європейського освітнього простору [17].

Вивчення гуманітарних дисциплін культурного спрямування виступає обов'язковою складовою підготовки майбутніх політологів, що особливо актуально в часи європейської інтеграції нашої країни. Отримані знання допомагають краще зрозуміти логіку політичних процесів у Європі, дозволяють молодим аналітикам переносити найкращі європейські практики на вітчизняний ґрунт, а також створюють передумови для появи нових лідерів,

здатних утверджувати європейські принципи в українському соціумі. Культурологічний блок діє як серйозний фактор формування світоглядної позиції майбутніх спеціалістів, їхніх внутрішніх орієнтирів та суспільної поведінки. Він дає можливість збагнути соціокультурне тло політичних, фінансових та соціальних явищ у межах України та країн Європейського Союзу. Найбільшого значення цей підхід набуває при підготовці кадрів у сфері соціогуманітарних наук, адже подальша робота політологів, соціологів чи фахівців із міжнародних відносин прямо пов'язана із систематичним аналізом суспільного життя, створенням стратегій розвитку та веденням міждержавних переговорів [15]. Щоб забезпечити позитивні результати студентів під час опанування курсу «Історія політичної думки України», викладачам варто впроваджувати методику проблемного навчання, яка разом із практиками критичного розбору інформації дозволяє продемонструвати всю різноманітність тогочасних подій. Державна стандартизація вищої освіти, яка активно розгорталася у згадані роки, вимагала чітко прописати професійні вміння та кінцеві результати навчання, що призвело до поступової відмови від звичайного зазубрювання матеріалу на користь інтерактивних та практичних методів, спрямованих на розвиток незалежного мислення й аналітичних навичок. Проведені наукові розвідки щодо впровадження сучасних методологічних підходів в оновлений курс історії політичної думки України доводять, що під час роботи зі студентами за основу необхідно брати людинолюбні концепції політичних проєктів, спроможні допомогти розв'язати суперечливі моменти при аналізі минулих процесів [16]. Повне засвоєння величезного обсягу теоретичних та історичних знань дозволяє виховати у студентів цілісне сприйняття політичних процесів, готуючи їх до виконання складних практичних завдань у сфері державного управління, політичної аналітики та міжнародних відносин. Навчання наукових кадрів вищої ланки у сфері політичних наук ставило за мету розвиток академічного обміну, підтримку вітчизняних наукових шкіл та підвищення загального авторитету української політології у світі. Тогочасна університетська освіта мала

формувати не лише суто професійні навички, а й виховувати суспільні якості майбутніх фахівців: це передбачало детальне вивчення правового устрою демократичної країни, інструментів захисту людських прав і свобод, а також розвиток культури спокійного ведення дискусій та толерантного спілкування [18].

В епоху панування інформаційних технологій та ведення гібридних воєн величезної ваги набуло вміння політологів працювати зі ЗМІ, аналізувати потоки новин та створювати дієві плани захисту від ворожих інформаційних операцій. Поєднання традиційної теоретичної бази із новітніми практичними методиками навчання дозволило вийти на високий рівень підготовки фахівців, здатних успішно працювати під час швидких змін та відповідати на виклики, які постають перед нашою країною та всім світом. Реформи та процеси стандартизації вищої школи супроводжувалися тривалими дискусіями всередині наукового співтовариства щодо пошуку найкращих шляхів поєднання традицій вітчизняної освіти із правилами Болонського процесу та загальноєвропейськими вимогами до якості навчання [17]. Згадані трансформації вимагали регулярного перегляду змісту навчальних дисциплін, створення вибіркового освітніх траєкторій для молоді, а також розширення простору для індивідуальних наукових досліджень студентів. Політологічна освіта реагувала на ці вимоги часу, стаючи більш відкритою, міждисциплінарною та орієнтованою на практику, що допомогло розпочати підготовку аналітиків та управлінців нового зразка. Роки з дві тисячі шістнадцятого по дві тисячі двадцять другий стали помітним етапом у розвитку вищої політологічної школи, який відзначився активним упровадженням державних стандартів, оновленням програм та пошуком правильних відповідей на тогочасні суспільні виклики. Системна робота університетів у цьому напрямі допомогла закласти міцний фундамент для розвитку політичної науки та підготовки кваліфікованих кадрів, здатних

розбудовувати державу та забезпечувати входження країни до європейської та світової спільноти [15].

Важливим етапом розвитку політологічної освіти у 2016–2022 роках стало затвердження державного стандарту вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія», який визначив єдині вимоги до підготовки бакалаврів у галузі політичних наук [26]. Ухвалення цього документа засвідчило завершення тривалого процесу стандартизації освітніх програм та перехід до чітко структурованої системи професійної підготовки майбутніх політологів відповідно до загальноєвропейських освітніх принципів. Новий стандарт закріпив компетентнісний підхід як основу організації навчального процесу та визначив перелік знань, практичних умінь і професійних навичок, якими повинен володіти випускник спеціальності «Політологія» [26]. Особливістю цього етапу стало суттєве розширення предметної області політичної науки. Офіційний стандарт передбачав вивчення політичних відносин на місцевому, національному та глобальному рівнях, політичних систем і режимів, політичної поведінки, публічної політики, політичної культури, міжнародних і глобальних процесів, політичних комунікацій та сучасних методів політичного аналізу [26]. Це демонструвало відхід від вузького теоретизованого розуміння політології та перехід до міждисциплінарної моделі підготовки, орієнтованої на практичне застосування знань у сфері державного управління, політичної аналітики, міжнародної діяльності та громадського сектору. Стандарт значно посилив вимоги до аналітичної підготовки студентів. Від випускників вимагалось вміння використовувати категоріально-понятійний апарат сучасної політичної науки, аналізувати діяльність політичних акторів та інститутів, оцінювати політичні процеси у різних історичних і соціокультурних контекстах, застосовувати методи порівняльної та прикладної політології, а також самостійно проводити політологічні дослідження [26]. Підготовка політологів дедалі більше орієнтувалася на розвиток навичок критичного мислення, самостійного

аналізу інформації та роботи зі складними суспільно-політичними процесами в умовах невизначеності. Окрему увагу стандарт приділяв розвитку цифрових та комунікаційних компетентностей. Серед обов'язкових вимог до майбутніх фахівців визначалися здатність використовувати інформаційні та комунікаційні технології, працювати з сучасними інформаційними ресурсами та застосовувати технології політичного аналізу у професійній діяльності [26]. Це безпосередньо відображало нові суспільні виклики, пов'язані з цифровізацією політичної сфери, розвитком соціальних мереж, інформаційними війнами та необхідністю протидії маніпулятивним технологіям у медіапросторі. Унаслідок цього в університетських програмах почали активніше з'являтися дисципліни, присвячені політичним комунікаціям, медіааналізу, інформаційній безпеці, цифровій політиці та стратегічним комунікаціям. Важливим нововведенням стало закріплення у стандарті вимог щодо формування громадянських і демократичних цінностей студентів [26]. Документ наголошував на необхідності усвідомлення випускниками принципів верховенства права, прав і свобод людини, демократичного устрою суспільства та відповідальності громадянина перед державою. Для української політологічної освіти це мало особливе значення в умовах російської агресії, інформаційного протистояння та активного переосмислення національної ідентичності після 2014 року. Стандарт визначив нові підходи до забезпечення якості освіти. Значна увага приділялася системам внутрішнього моніторингу якості освітнього процесу, академічній доброчесності, регулярному перегляду освітніх програм та прозорості діяльності закладів вищої освіти [26]. Передбачалося, що університети повинні постійно оновлювати навчальні курси відповідно до змін у політичній сфері та потреб сучасного суспільства. Окремо наголошувалося на необхідності підвищення кваліфікації викладачів і розвитку міжнародного академічного співробітництва. Отже, затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія» стало важливим етапом модернізації української політологічної освіти у 2016–2022 роках. Документ закріпив

перехід до компетентнісної моделі навчання, посилив практичну та аналітичну складову підготовки студентів, адаптував систему освіти до європейських вимог і створив підґрунтя для формування нового покоління фахівців у сфері політичних наук, здатних працювати в умовах сучасних суспільно-політичних викликів [26].

Практична реалізація трансформаційних процесів у сфері політологічної освіти простежується на прикладі освітньої програми спеціальності 052 «Політологія» Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Аналіз програми демонструє, що сучасна модель підготовки політологів у провідному столичному університеті вже повністю орієнтується на європейські стандарти вищої освіти, компетентнісний підхід та міждисциплінарність [27]. Освітня програма побудована відповідно до принципів Європейського простору вищої освіти та передбачає навчання за системою 240 кредитів ЄКТС із чітким поділом на освітні компоненти, результати навчання та професійні компетентності [27]. У програмі наголошується на підготовці фахівців, які володіють аналітично-дослідницьким апаратом сучасної політичної науки та здатні працювати із практичними політичними процесами [27]. Це свідчить про поступовий відхід від традиційної моделі викладання політології як переважно теоретичної дисципліни та орієнтацію на підготовку фахівців прикладного профілю. Особливістю освітньої програми Київського національного університету імені Тараса Шевченка є поєднання класичної політологічної підготовки із сучасними напрямками політичної науки. У характеристиці програми зазначається, що предметна область охоплює політичні відносини на локальному, національному та глобальному рівнях, політичні системи, політичну поведінку, публічну політику, міжнародні процеси, політичні комунікації та політичний менеджмент [27]. Подібна структура демонструє суттєве розширення змісту політологічної освіти у порівнянні з початковим етапом розвитку української політичної науки у 1990-х роках, коли навчальні

програми значною мірою обмежувалися історією політичних учень та загальною політичною теорією. Значна увага в програмі приділяється міждисциплінарності. Освітній процес поєднує політологічні, філософські, управлінські та гуманітарні компоненти підготовки [27]. Це відображає сучасну тенденцію до інтеграції політичної науки з іншими суспільними дисциплінами та орієнтацію на комплексний аналіз суспільно-політичних процесів. Програма має виражену практичну спрямованість. Передбачено проходження політологічної та соціологічної практики у громадських організаціях, політичних партіях та органах державної влади [27]. Подібний підхід демонструє прагнення університету поєднати академічну підготовку із практичним досвідом роботи у політичній сфері. Особливої уваги заслуговує модель викладання та оцінювання. Програма ґрунтується на принципах студентоцентрованого та проблемно-орієнтованого навчання, передбачає активне використання самостійної дослідницької роботи, презентацій, аналітичних завдань та практичних форм навчання [27]. Це свідчить про зміну підходів до організації освітнього процесу у сфері політичної науки. У центрі уваги перебуває не механічне засвоєння теоретичного матеріалу, а розвиток здатності аналізувати політичні процеси, працювати з інформацією та формулювати самостійні висновки. Характерною рисою програми є значний акцент на розвитку аналітичних компетентностей студентів. Серед фахових компетентностей визначаються здатність застосовувати інструментарій нормативної та емпіричної політичної теорії, проводити політологічні дослідження, аналізувати діяльність політичних інститутів та здійснювати політичний аналіз із використанням сучасних методів і технологій [27]. Це свідчить про посилення прикладної складової політологічної освіти та орієнтацію на підготовку експертів-аналітиків, здатних працювати у сфері державного управління, політичного консалтингу, медіа та аналітичних центрів. Важливим показником модернізації програми є також посилення цифрової та комунікаційної складової підготовки. Освітня програма передбачає формування навичок використання інформаційних і

комунікаційних технологій у професійній діяльності, а також розвиток політичних комунікацій як окремого напрямку підготовки [27]. Це відображає вплив сучасних трансформацій політичної сфери, цифровізації суспільства та інформаційних викликів, які суттєво змінили характер політичної діяльності у XXI столітті. Отже, освітня програма Київського національного університету імені Тараса Шевченка демонструє формування сучасної моделі політологічної освіти, орієнтованої на міждисциплінарність, практичну підготовку, аналітичну діяльність та європейські стандарти організації освітнього процесу. Вона відображає загальні тенденції модернізації української політичної науки та свідчить про поступове перетворення політології на комплексну сферу професійної підготовки, пов'язану не лише з академічними дослідженнями, а й із практичною діяльністю у сфері політики, державного управління та суспільних комунікацій [27].

Порівняно зі столичною моделлю підготовки політологів, освітньо-професійна програма Львівського національного університету імені Івана Франка демонструє дещо інший підхід до організації політологічної освіти, у якому помітно поєднуються класична теоретична школа, прикладна підготовка та виражений акцент на політичних комунікаціях, публічній політиці й політичному консалтингу [28]. Аналіз програми свідчить, що львівська модель політологічної освіти орієнтується не лише на фундаментальну теоретичну підготовку, а й на формування практичних навичок роботи у сфері політичного аналізу, політичного менеджменту та комунікаційної діяльності [28]. Освітня програма передбачає підготовку фахівців, здатних застосовувати теорії та методи політичної науки для розв'язання складних практичних завдань у політичній сфері, а також володіти навичками політичного менеджменту, експертної діяльності та політичного консультування [28]. Подібна орієнтація демонструє помітне посилення прикладної складової політологічної освіти в Україні упродовж останнього десятиліття. Значною особливістю програми Львівського національного

університету імені Івана Франка є акцент на політичній комунікації та технологічному аспекті сучасної політики. У переліку дисциплін значне місце займають курси «Політична комунікація і PR», «Політична реклама», «Пропаганда і маніпуляція», «Інтернет і нові медіа в політиці», «Виборчі комунікації», «Організація PR-кампаній», «Політичний дискурс та дискурс-аналіз» [28]. Це свідчить про адаптацію освітнього процесу до трансформацій сучасного політичного середовища, у якому дедалі більшу роль відіграють інформаційні технології, цифрові медіа та комунікаційні стратегії. Поява подібних дисциплін безпосередньо пов'язана із розвитком цифрової політики, інформаційних війн, соціальних мереж та нових форм політичного впливу у XXI столітті. Окрему увагу програма приділяє прикладним аспектам політичної діяльності. Серед навчальних дисциплін та вибіркового блоків значне місце займають курси, пов'язані з політичним аналізом, виборчими технологіями, політичним консалтингом, політичними рішеннями, політичними конфліктами та публічною політикою [28]. Це демонструє прагнення університету формувати не лише академічних дослідників, а й фахівців, здатних працювати у сфері державного управління, виборчих кампаній, громадського сектору та політичного консалтингу. Характерною рисою програми є також її виражена міждисциплінарність. Освітній процес поєднує класичні політологічні дисципліни із курсами з психології, міжнародних відносин, державного управління, політичної географії, конфліктології та безпекових студій [28]. Це відображає загальну тенденцію розвитку сучасної політичної науки, яка дедалі активніше інтегрує методи та підходи інших суспільних дисциплін для аналізу складних політичних процесів. Важливим показником модернізації освітньої програми є значний розвиток практичної підготовки студентів. Програма передбачає проходження навчальної та виробничої практики в органах державної влади, місцевого самоврядування, громадських організаціях та аналітичних структурах [28]. У документі також наголошується на співпраці зі стейкхолдерами та залученні студентів до конференцій, семінарів, воркшопів і дослідницьких заходів [28].

Це демонструє прагнення поєднати університетську підготовку із реальними потребами політичної сфери та ринку праці. Особливо показовим є акцент програми на розвитку «м'яких» навичок, комунікації, лідерства та роботи в команді [28]. У системі викладання активно використовуються case-study, ділові та симуляційні ігри, презентації, інтерактивні форми навчання та електронне середовище Moodle [28]. Подібний підхід свідчить про поступову відмову від традиційної моделі репродуктивного навчання, характерної для раннього етапу становлення української політологічної освіти. Значна увага приділяється також міжнародній інтеграції та академічній мобільності. Програма передбачає співпрацю з українськими та закордонними університетами, участь студентів у програмах Erasmus+, Fulbright та інших міжнародних освітніх ініціативах [28]. Це відображає загальну тенденцію інтеграції української політичної науки до європейського та світового академічного простору. Аналіз освітньої програми Львівського національного університету імені Івана Франка дозволяє зробити висновок, що сучасна політологічна освіта в Україні дедалі більше орієнтується на поєднання фундаментальної теоретичної підготовки із практичними навичками політичної діяльності, аналітики та комунікації. Львівська модель підготовки політологів демонструє посилення прикладного, комунікаційного та безпекового компонентів освіти, що безпосередньо пов'язано із трансформацією політичної сфери, розвитком цифрових технологій та новими суспільно-політичними викликами ХХІ століття [28].

Якщо освітня програма Київського національного університету імені Тараса Шевченка тяжіє до класичної університетської моделі із поєднанням фундаментальної політичної науки та аналітики, а програма Львівського національного університету імені Івана Франка акцентує увагу на політичних комунікаціях і публічній політиці, то каразінська модель підготовки демонструє посилення прикладної політології, політичного консалтингу, політичних технологій та політичного аналізу [29]. Уже сама назва освітньої

програми «Політичні технології та аналіз політики» свідчить про зміну акцентів у сучасній політологічній освіті та орієнтацію на практичну підготовку фахівців для роботи у сфері політичного менеджменту, політичного консалтингу, аналітичної діяльності та виборчих процесів [29]. У програмі прямо зазначається, що її основний фокус полягає у підготовці фахівця з прикладної політології, який володіє навичками політичного аналізу, прогнозування та консалтингу у поточному політичному процесі [29]. Це демонструє суттєву трансформацію змісту політологічної освіти порівняно з раннім етапом розвитку української політичної науки у 1990-х роках, коли домінували переважно теоретичні та історико-політичні компоненти навчання. Характерною рисою освітньої програми Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна є значний обсяг дисциплін прикладного та аналітичного спрямування [29]. Навчальний план містить курси «Політичний менеджмент і маркетинг, PR та GR», «Політична аналітика. Розробка аналітичних документів», «Політичний консалтинг», «Сучасні політичні комунікації, мас-медіа та політика», «Теорії голосування та виборчі системи», «Політичні технології у виборчому процесі», «Менеджмент електоральних кампаній», «Аналіз міжнародних відносин» та «Ідеологія, пропаганда та post-truth politics» [29]. Наявність подібних дисциплін свідчить про адаптацію освітнього процесу до сучасних трансформацій політичної сфери, у якій дедалі більшу роль відіграють інформаційні технології, політичні комунікації, виборчі стратегії та медійний вплив. Особливо показовою є поява дисципліни «Ідеологія, пропаганда та post-truth politics», яка демонструє реакцію університетської освіти на сучасні інформаційні виклики, феномен дезінформації, маніпулятивні технології та кризу довіри до традиційних джерел інформації [29]. Це безпосередньо пов'язано із впливом російсько-української війни, гібридних форм протистояння та необхідністю формування у студентів навичок критичного аналізу політичної інформації. Важливим елементом програми є поєднання політологічної освіти із соціологічною та аналітичною підготовкою.

Навчальний план включає дисципліни «Методи збору соціологічної інформації», «Методи аналізу та комп'ютерної обробки соціологічної інформації», «Теорія ймовірностей», «Практикум з комп'ютерних технологій» [29]. Це демонструє посилення емпіричної складової сучасної політологічної освіти та прагнення університету готувати фахівців, здатних працювати з кількісними методами дослідження, соціологічними даними та політичним прогнозуванням. Подібний підхід суттєво відрізняється від традиційної моделі викладання політології, орієнтованої переважно на опис політичних процесів та історію політичних учень. Значна увага у програмі приділяється також проблемам демократії, політичних трансформацій та публічної політики. У структурі навчального плану представлені дисципліни «Демократія: від теорії до практики», «Демократизація та посткомуністичні трансформації», «Політична регіоналістика. Місцева політика та самоврядування», «Громадянське суспільство та проекти публічної сфери», «Аналіз публічної політики» [29]. Це демонструє прагнення інтегрувати у систему підготовки політологів сучасні підходи до дослідження демократичних процесів, місцевого самоврядування та політики розвитку громадянського суспільства. Особливістю каразінської програми є також її виражена міждисциплінарність. Освітній процес поєднує політологічні, соціологічні, психологічні, економічні, філософські та математичні компоненти підготовки [29]. Подібна структура відображає загальносвітову тенденцію розвитку політичної науки, яка дедалі активніше використовує інструменти інших суспільних дисциплін для аналізу складних політичних процесів. Важливим показником модернізації програми є орієнтація на студентсько-центроване навчання, індивідуальні проекти, самостійну дослідницьку роботу та практичну підготовку студентів [29]. Програма передбачає виробничу та переддипломну практику у потенційних місцях працевлаштування, зокрема в органах державної влади, політичних партіях, громадських організаціях та експертно-аналітичних центрах [29]. Це свідчить про прагнення поєднати університетську підготовку із реальними потребами політичної сфери та

ринку праці. Важливим елементом програми є також її зв'язок із професійним середовищем. До розробки освітньої програми були залучені представники Асоціації політичних наук України та аналітичного центру «Обсерваторія демократії» [29]. Це демонструє посилення співпраці між університетами, аналітичними структурами та професійними асоціаціями у процесі модернізації політологічної освіти. Аналіз освітньої програми Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна дозволяє зробити висновок, що сучасна українська політологічна освіта дедалі більше орієнтується на прикладний та аналітичний формат підготовки фахівців. Каразінська модель демонструє посилення технологічного, комунікаційного та дослідницького компонентів освіти, а також адаптацію навчального процесу до нових інформаційних, безпекових та політичних викликів XXI століття [29].

ВИСНОВОК

Узагальнення результатів проведеного дослідження дозволяє зробити низку систематизованих висновків, які відображають ключові етапи, закономірності та суперечності процесу становлення й розвитку політологічної освіти в Україні від моменту здобуття незалежності до 2022 року. Логіка наукового пошуку, вибудована відповідно до структури та завдань роботи, унаочнила безпосередній і нерозривний зв'язок між трансформацією системи вищої освіти та загальними процесами українського державотворення.

Аналіз початкового етапу (1991–2004 роки) засвідчив, що організаційне та змістовне оформлення української політичної науки відбувалося в умовах масштабних суспільних зламів, ідеологічного вакууму та фінансового занепаду. Перший період характеризувався передусім розв'язанням першочергових інституційних завдань: створенням перших профільних кафедр у провідних університетах, відкриттям аспірантур та заснуванням фахових періодичних видань. Разом із тим, виявлено, що кадрове наповнення новостворених структур супроводжувалося значним консерватизмом, оскільки значна частина викладацького корпусу сформувалася на колишніх кафедрах марксизму-ленінізму чи історії КПРС. Це зумовило тривале збереження застарілих догм та методологічний розрив із західними науковими школами. Наповнення навчальних курсів у перше десятиліття незалежності мало переважно хаотичний характер через відсутність єдиних державних стандартів, що ускладнювало внутрішню мобільність студентів та міжнародне визнання українських дипломів. Окрему увагу в межах першого розділу було

придільно специфіці організації громадянської та політичної освіти у 1990-х – на початку 2000-х років. Дослідження підтвердило, що руйнація тоталітарної моделі, за якої навчання зводилося до масового нав'ювання панівної ідеології та виховання слухняного підданого, сформувала нагальний запит на гуманізацію освітнього простору. Цей процес супроводжувався гострими науковими дискусіями навколо дефініцій та ієрархії понять «громадянська освіта» й «політична освіта». З'ясовано, що у вітчизняному науковому просторі лєвова частка уваги приділялася саме громадянському вихованню, тоді як політичне просвітництво тривалий час залишалося на периферії досліджень. Запровадження інтерактивних та відкритих методів викладання на зламі століть було покликане змінити вектор від пасивного засвоєння знань до формування критичного мислення й активної громадянської позиції студентства.

Вивчення другого хронологічного етапу (2005–2022 роки) дозволило експлікувати особливості трансформації політологічної освіти під впливом євроінтеграційних реформ. Приєднання України до Болонського процесу стало потужним стимулом для уніфікації навчальних програм, визначення обов'язкових змістовних модулів та запровадження єдиних критеріїв оцінювання. Це наблизило вітчизняну вищу школу до європейських стандартів, хоча початкове копіювання формальних вимог без глибокої зміни суті часто наражалося на прихований опір академічного середовища. Водночас розширення мережі спеціалізованих вчених рад сприяло появі потужних регіональних дослідницьких центрів у Києві, Львові, Харкові, Одесі та інших містах, кожен з яких сформував власний унікальний науковий профіль (від етнонаціональних студій та державного управління до політичної соціології й електоральних досліджень). Установлено, що ключовим викликом сучасної політологічної освіти в Україні залишається потреба переходу від суто описових, історико-текстологічних та абстрактно-кабінетних підходів до глибоких порівняльних і прикладних досліджень

реальних інститутів влади. Процеси стандартизації, посилені ухваленням нового профільного законодавства та діяльністю Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, змістили акценти на формування практичних компетентностей, затребуваних на ринку праці. Проте якісний поступ галузі досі стримується низкою хронічних проблем, серед яких фінансові обмеження, поколіннєвий розрив, недостатній рівень володіння іноземними мовами та комерціалізація фахових періодичних видань, що подекуди знецінює наукову новизну дисертаційних робіт.

Проведене дослідження дозволило комплексно проаналізувати процес становлення та розвитку політологічної освіти в Україні у 1991–2022 роках та простежити основні етапи її трансформації в умовах пострадянських суспільно-політичних змін, реформування системи вищої освіти та поступової інтеграції України до європейського освітнього простору. Формування політології як окремої освітньої та наукової дисципліни безпосередньо пов'язане із процесами державотворення після проголошення незалежності України, руйнуванням радянської ідеологічної системи та потребою створення нових підходів до вивчення політики, функціонування державних інститутів і громадянського суспільства. У ході дослідження встановлено, що інституціоналізація політичної науки в Україні проходила нерівномірно та супроводжувалася значними труднощами, серед яких важливе місце займали кадрова спадковість радянської системи, відсутність усталених методологічних підходів, нестача сучасної навчальної літератури та слабка інтеграція до міжнародного академічного середовища. Дослідження процесу формування політології як освітньої та наукової дисципліни у 1991–2004 роках дозволило встановити, що саме у цей період були закладені інституційні основи української політичної науки. Відкриття кафедр політології, створення аспірантур, спеціалізованих учених рад та наукових центрів сприяло поступовому формуванню професійного академічного середовища. Особливе значення у цьому процесі мали Київський національний університет імені

Тараса Шевченка, Львівський національний університет імені Івана Франка та Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, які стали провідними осередками розвитку політологічної освіти та наукових досліджень. Саме навколо цих університетів формувалися регіональні наукові школи, вироблялися перші освітні програми та методичні підходи до викладання політології. Значна частина новостворених кафедр виникла на базі колишніх кафедр історії Комуністичної партії Радянського Союзу, наукового комунізму та марксистсько-ленінської філософії, що певний час зумовлювало збереження окремих елементів радянської академічної традиції та надмірної теоретизованості навчальних курсів. Аналіз особливостей організації та змісту політологічної освіти у 1990-х – на початку 2000-х років засвідчив, що система підготовки політологів на ранньому етапі мала фрагментарний характер. Відсутність єдиних державних стандартів призводила до суттєвих відмінностей між освітніми програмами різних закладів вищої освіти. Навчальні плани часто поєднували політичну філософію, історію політичних учень, соціологію, правознавство та окремі елементи державного управління без чіткого визначення предметної області політології. Прикладна складова підготовки залишалася недостатньо розвиненою, а більшість курсів орієнтувалася переважно на теоретичне засвоєння матеріалу. Поступово відбувалося переосмислення ролі політичної освіти в демократичному суспільстві. Університетська політологія почала розглядатися не лише як система професійної підготовки фахівців, а і як важливий інструмент формування громадянської культури, політичної свідомості та навичок демократичної участі. Значний вплив на трансформацію змісту освіти мали концепції громадянської освіти, діяльність міжнародних організацій та поступове запровадження відкритих методів навчання, орієнтованих на розвиток критичного мислення, аналітичних здібностей та дискусійної культури студентів. У ході дослідження встановлено, що період 2005–2015 років став важливим етапом модернізації політологічної освіти в умовах євроінтеграційних процесів та впровадження принципів Болонського процесу.

Приєднання України до європейського освітнього простору сприяло переходу до нової моделі організації навчального процесу, заснованої на кредитно-трансферній системі, компетентнісному підході та академічній мобільності. В освітніх програмах політології посилилася увага до прикладних дисциплін, політичного аналізу, міжнародної політики, політичних комунікацій, виборчих технологій, публічної політики та методів емпіричних досліджень. Реформи супроводжувалися низкою суперечностей. У багатьох випадках європейські освітні моделі впроваджувалися формально без глибокого оновлення змісту навчання. Частина викладацького середовища демонструвала консерватизм щодо нових методик, а недостатній рівень фінансування та матеріально-технічного забезпечення стримував повноцінну модернізацію освітнього процесу. Незважаючи на це, саме у цей період українська політологічна освіта значно активніше інтегрувалася до міжнародного академічного простору через участь у програмах академічної мобільності, міжнародних дослідницьких проєктах та співпрацю із зарубіжними університетами. Аналіз розвитку політологічної освіти у 2016–2022 роках дозволив встановити, що цей етап характеризувався процесами стандартизації, структурної модернізації та посилення прикладного спрямування підготовки політологів. Важливу роль у цьому процесі відіграло затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія», який визначив компетентності, результати навчання та єдині вимоги до професійної підготовки фахівців. Освітні програми почали орієнтуватися на розвиток аналітичних навичок, уміння працювати з інформацією, здійснювати політичне прогнозування, аналізувати державну політику та комунікаційні процеси. Суттєво зросла роль дисциплін, пов'язаних із цифровими комунікаціями, медіапростором, інформаційною безпекою, стратегічними комунікаціями та кризовим управлінням. Значний вплив на трансформацію змісту політологічної освіти мали суспільно-політичні події після 2014 року, пов'язані з російською агресією, інформаційним протистоянням, процесами деколонізації гуманітарного знання та переосмисленням ролі політичної науки

у формуванні нової політичної ідентичності українського суспільства. Порівняльний аналіз освітніх програм Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівського національного університету імені Івана Франка та Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна дозволив визначити основні тенденції розвитку сучасної політологічної освіти в Україні та особливості окремих університетських моделей підготовки фахівців. Освітня програма Київського національного університету імені Тараса Шевченка зберігає орієнтацію на фундаментальну політичну теорію та поєднання класичної академічної підготовки із сучасними аналітичними підходами. Львівський національний університет імені Івана Франка приділяє значну увагу політичним комунікаціям, публічній політиці та проблемам європейської інтеграції. Освітня програма Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна характеризується посиленням прикладної підготовки, орієнтацією на політичний аналіз, політичні технології та емпіричні методи дослідження. Попри відмінності між окремими моделями підготовки, усі досліджені програми демонструють спільну тенденцію до посилення практичної складової освіти, міждисциплінарності та адаптації навчального процесу до сучасних суспільно-політичних викликів. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що політологічна освіта в Україні упродовж 1991–2022 років пройшла складний шлях від етапу первинного організаційного становлення до формування відносно цілісної системи професійної підготовки фахівців у галузі політичної науки. За цей період відбулося формування мережі профільних кафедр, розвиток наукових шкіл, стандартизація освітніх програм та інтеграція української політологічної освіти до європейського освітнього простору. Процес модернізації спеціальності продовжується і надалі пов'язаний із необхідністю посилення міжнародної інтеграції, розвитку прикладних політичних досліджень, удосконалення практичної підготовки студентів та адаптації системи підготовки політологів до сучасних інформаційних, безпекових і політичних викликів.

Підсумовуючи, можна констатувати, що інституційний та організаційний етап формування політологічної освіти в Україні повністю завершився: створено солідну матеріально-технічну й методичну базу, вибудовано систему підготовки наукових кадрів та налагоджено канали внутрішньої комунікації. Натомість якісний етап, який передбачає остаточне подолання залишків радянської ментальності, інтеграцію у глобальні дослідницькі мережі та перетворення політичної науки на дієвий експертний інструмент для модернізації держави, все ще триває. Перспективи подальшого поступу вітчизняної політологічної школи безпосередньо залежать від готовності академічної спільноти до відкритого діалогу зі світом, дотримання принципів академічної доброчесності та оперативної відповіді на складні безпекові й геополітичні виклики сучасності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шайгородський Ю. Фактори інституалізації політичної науки в Україні // УДК 32+001.
2. Кармазіна М. Політична наука: предмет, structure, методологія // Проблеми розвитку теорії. УДК 321.01.
3. Кармазіна М. Політична наука в Україні: дисертаційний аспект // Проблеми розвитку теорії. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України.
4. Круглашов А. Інтеграція української політичної науки в європейський простір // ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.
5. Рафальський О. Політична наука в Україні: здобутки та перспективи // ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.
6. Жадан І. Психолого-педагогічні проблеми політичної освіти молоді. Наукові записки Національного університету "Києво-Могилянська Академія". К., 2000. Т. 18. Політичні науки. с. 91-95.
7. Дем'янчук О. П., Кравченко М. С. Політична освіта: місток між державою та громадянським суспільством // Громадянське суспільство: проблеми теорії та практики. с. 62-70.
8. Климончук В. Політична освіта як засіб реалізації політичних свобод демократичного процесу в сучасній Україні // Вісник Львівського університету. Серія філос. політолог. студії. 2011. Випуск 1. С. 337-344.
9. Пойченко А. Політика і наука, що її вивчає // Рецензія на підручник Тупчієнко Л. С. Політологія. К.: НАУ-друк, 2010.

10. Локшина О. Європейський освітній простір як інтеграційна перспектива української освіти. Світові тенденції та вітчизняні перспективи в освіті. 2024. № 2. С. 6–19.
11. Терещенко Г. М. Реформування системи освіти України в контексті євроінтеграції. Управління освітою. 2024. № 632. С. 40–50.
12. Хайдарі Н. І., Заслужена А. А., Юхновець Н. П. Європейські стандарти вищої освіти в Україні: болонський вимір. Інноваційна педагогіка. 2024. Вип. 68, т. 2. С. 11–15.
13. Піфко О. О., Калинюк С. С. Болонський процес та вища освіта в Україні: актуалізація та розвиток в умовах активізації євроінтеграційних процесів. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2023. Т. 34 (73), № 4. С. 149–154.
14. Шмиголь М., Юшкевич Ю., Балута Т. Актуалізація культурологічної складової освіти в умовах європейської інтеграції України. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2025. Вип. 58. С. 436–443.
15. Янченко Т. Розвиток вищої освіти в Україні у контексті Болонського процесу. Розвиток освіти в умовах євроінтеграційного поступу України. 2024. С. 102–107.
16. Федорчук О. Політична наука в Україні: процес формування та інституціоналізації // Емінак. 2010. № 1–4. С. 90–94.
17. Федорчук О. Вузівські кафедри політології як осередки розвитку політичної науки в Україні // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2018. Вип. 16. С. 209–215.

18. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р

19. Рудич Ф. Політична влада та опозиція в Україні: спроба політологічного аналізу // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2015. Вип. 2 (76). С. 5–24.

20. Уханова Н. С. Політична соціалізація молоді як передумова формування інформаційної культури // Інформація і право. 2020. № 3(34). С. 127–135.

21. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

22. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України

23. Болонський процес в Україні 2005–2020: досягнення, виклики та перспективи / National Erasmus+ Office Ukraine, Інститут вищої освіти НАПН України. Київ, 2020. 34 с.

24. Рішення колегії Міністерства освіти і науки України «Про впровадження принципів Болонського процесу в систему вищої освіти України» від 24.06.2004 № 49/1-2.

25. Національна рамка кваліфікацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341.

26. Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки», спеціальність 052 «Політологія» : Наказ Міністерства освіти і науки України від 10.07.2020 № 911.

27.Освітньо-професійна програма «Політологія» : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, спеціальність 052 «Політологія».

28.Освітньо-професійна програма «Політологія» : Львівський національний університет імені Івана Франка, спеціальність 052 «Політологія», 2023.

29.Освітньо-професійна програма «Політичні технології та аналіз політики» : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, спеціальність 052 «Політологія», 2024.

30.Горбатенко І. А. Політична наука і освіта в Україні: передумови виникнення, процес становлення, перспективи розвитку : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01. Київ, 2006. 192 с.

31.Вегеш М., Остапець Ю., Зан М. Спеціальність «Політологія» в Ужгородському національному університеті: становлення та перспективи розвитку // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія. 2008. Вип. 10. С. 3–7.

32.Войтенко Ю. М. «Формування і трансформація політичного знання в Україні: від політичної думки до політичної науки» (с. 197–201).

33.Давидюк М. І. Роль студентського самоврядування у формуванні національної еліти України: політико-культурний контекст : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2015. 264 с.

34.Брусиловська О. І. Становлення і розвиток школи політологів-міжнародників в Одеському університеті // Записки історичного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. 2015. Вип. 25. С. 365–378.

35.Кобетяк А., Горохова Л. Інструктивно-методичні матеріали до вивчення освітньої компоненти «Вступ до спеціальності» для здобувачів спеціальності 052 Політологія першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Житомир : Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2024. 36 с.

36.Зан М. Стажування за кордоном як ефективний механізм удосконалення фаху викладача вищої школи: досвід кафедри політології і державного управління УжНУ // Актуальні проблеми політичної науки. Вип. 3. Ужгород, 2018. С. 213–219.

37.Кобець Ю., Мадрига Т., Монолатій І. Політична наука і освіта сучасної України: здобутки та перспективи Карпатського регіону (з нагоди 25-річчя спеціальності «Політологія» у Карпатському національному університеті імені Василя Стефаника)

38. Політологія як система знань про політику. Специфіка і зміст української політології : навч.-метод. матеріали. [б. м. : б. в.], [б. р.]. 9 с.

39.Панасюк Л. В. Суспільно-політичні студії: політологія : робоча програма навчальної дисципліни для студентів спеціальності 061 «Журналістика» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2020. 22 с.

40.Вегеш М. М., Палінчак М. М. Політичні науки в Ужгородському національному університеті: сторінки історії становлення і розвитку // Регіональні студії. 2021. № 26. С. 66–77. DOI: 10.32782/2663-6170/2021.26.13.

41.Вегеш І. Вступ до спеціальності: навчально-методичні рекомендації для здобувачів освіти галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки спеціальності 052 Політологія. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2025. 47 с.

42.Фаріон О. О. Політологія: навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету та Навчально-наукового інституту педагогіки денної та заочної форми навчання. Житомир: Вид-во Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2014. 108 с.

43.Вегеш М. Кафедра політології і державного управління: етапи становлення і розвитку // Політичні перетворення в країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти: матеріали наукової конференції. Ужгород: Аутдор-Шарк, 2021. С. 5–13.

44.Світлакова М. А. Політична система сучасної України : методичні рекомендації щодо організації самостійної роботи та вивчення дисципліни для здобувачів освітньо-професійної програми «Політологія» спеціальності 052 «Політологія» освітнього ступеня «Бакалавр». Маріуполь : Маріупольський державний університет, 2021. 50 с.

45.Січкаренко Г. Г. Історичний досвід перебудови вищої освіти в Україні (1985–2005 рр.) : монографія. Київ, 2014. 326 с. ISBN 978-966-638-232-3.

46. Вегеш М. Як виникла і чого досягла кафедра політології і державного управління за 30 років своєї діяльності // Тридцять років на службі історії : у 3 т. Т. 1 : Вибрані біографічні нариси про життя і діяльність професора Миколи Вегеша / уклад. А. Чаварга. Ужгород, 2023. С. 106–140.

47.Вегеш М. М. Державотворчі процеси в Україні : методичні рекомендації Ужгородського національного університету. Вид. 2-ге, допов. і змін. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2022. 170 с.

48.Вонсович С. Г., Нечитайло В. В., Вонсович Г. Б. «Кафедра політології та соціології – дітище нової державної політики в добу незалежної України» (2018).

49.Шевченко Т. Еволюція дослідницької проблематики з політичних наук в Україні (1992–2021 рр.) // Агора. Журнал соціальних наук. 2024. Т. 2, № 1. С. 91–105. DOI: 10.25264/2786-9202/2.1-91-105.

50.Освітньо-наукова програма «Політологія» вищої освіти за спеціальністю 052 Політологія / Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця, 2020. 19 с.

51.Програма вступного іспиту для вступників за спеціальністю 052 Політологія освітньо-наукової програми «Політологія». Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2024. 32 с.

52.Кравець А. Ю., Первий Г. Л., Осін В. В., Рудик О. М. Освітньо-професійна програма «Політологія» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія». Дніпро : Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», 2021. 20 с.

53. Береза В. Політична освіта як предмет сучасного політологічного дискурсу // Вища освіта України. 2015. № 2. С. 21–29.

54.Іванов М. Що таке «громадянська» і що таке «політична» освіта? // Політичний менеджмент. 2003. № 2. С. 41–49.

55.Кисельов С. О. Громадянська освіта чи політологічна просвіта? // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Серія: Політичні науки. 2015. Т. 173. С. 26–29.

56.Береза В. Поняття політичної освіти і просвітництва в сучасній політологічній літературі // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2015. Вип. 3. С. 5–13.

57.Остапенко М., Карнаух А., Меньшеніна А. Методика викладання політології у вищій школі: сучасні підходи // Науковий часопис Українського

державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методики викладання соціально-політичних дисциплін. 2025. Вип. 38. С. 15–23.

58.Топалова С. О. Як має змінитися роль політологів та політичної науки в умовах російської агресії // Modern directions of development of science and technology : Abstracts of IV International Scientific and Practical Conference (Liverpool, Great Britain, January 30 – February 01, 2023). Liverpool, 2023. С. 217–220.

59.Іванов М. Що таке «громадянська» і що таке «політична» освіта? // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2003. № 492. С. 47–51

60.Рубан А. О. Роль політичної освіти у розбудові громадянського суспільства // Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 98. С. 326–331.